

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія

СИЛЬВЕСТЕР Павло Андрійович

**Формування та напрями максимізації доходів
громадян від трудової діяльності у контексті
підвищення фінансової грамотності /**
**Formation and directions of maximisation of citizens'
income from labor activity in the context of increasing
the level of financial literacy**

спеціальність: 015 039 – Професійна освіта
освітньо-професійна програма – Фінансова грамотність

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ПОФГм-21
П. А. Сильвестер

Науковий керівник:
д.е.н., професор, Т. О. Кізима

Кваліфікаційну роботу допущено до захисту:

" ____ " _____ 2026 р.

Завідувач кафедри
_____ **А. І. Крисоватий**

ТЕРНОПІЛЬ - 2026

Анотація

Сильвестер П. А. Доходи домогосподарств від трудової діяльності в контексті підвищення рівня фінансової грамотності населення. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 015 – Професійна освіта, освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2026.

У кваліфікаційній роботі розкриті сутність, структура та чинники формування доходів громадян від трудової діяльності й визначено їхнє місце у складі сукупних доходів домогосподарств; обґрунтовано роль фінансової грамотності як самостійного чинника економічної поведінки та добробуту населення і досліджено взаємозв'язок між її рівнем та ефективністю управління трудовими доходами; проаналізовано динаміку та структуру доходів громадян від найманої праці й від самозайнятості та підприємництва з урахуванням галузевих і регіональних відмінностей та впливу повномасштабного вторгнення; узагальнено зарубіжний досвід реалізації програм стимулювання трудових доходів населення та обґрунтовано перспективні напрями підвищення доходів громадян через розвиток фінансової грамотності.

Annotation

Sylvester P. A. Household incomes from labour activity in the context of increasing the level of financial literacy of the population. Manuscript.

Research for a master's degree in speciality 015 – Vocational Education, educational and professional programme “Financial Literacy” – West Ukrainian National University, Ternopil, 2026.

The qualification work reveals the essence, structure and factors of formation of citizens' incomes from labour activity and determines their place in the total income of households; substantiates the role of financial literacy as an independent factor of economic behaviour and welfare of the population and examines the relationship between its level and the effectiveness of labour income management; analyses the dynamics and structure of citizens' incomes from hired labour and from self-employment and entrepreneurship, taking into account sectoral and regional differences and the impact of full-scale invasion; summarises foreign experience in implementing programmes to stimulate labour incomes of the population and substantiates prospective directions for increasing citizens' incomes through the development of financial literacy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	8
1.1. Сутність, структура та фактори формування доходів громадян від трудової діяльності.....	8
1.2. Фінансова грамотність як чинник економічної поведінки та добробуту населення.....	14
1.3. Взаємозв'язок рівня фінансової грамотності та ефективності управління доходами населення від трудової діяльності.....	20
Розділ 2. АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	25
2.1. Оплата праці у структурі трудових доходів домогосподарств....	25
2.2. Тенденції формування доходів населення від самозайнятості та підприємництва.....	34
Розділ 3. НАПРЯМИ МАКСИМІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ.....	40
3.1. Зарубіжний досвід реалізації програм стимулювання трудових доходів населення.....	40
3.2. Перспективні напрями підвищення доходів громадян через розвиток фінансової грамотності.....	47
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Фінансова грамотність населення в умовах ринкової економіки поступово утверджується як самостійний і повноцінний чинник формування трудових доходів домогосподарств. Здатність особи розуміти механізми оплати праці, свідомо управляти власними фінансовими ресурсами, ефективно взаємодіяти з ринком кредитних та інвестиційних послуг безпосередньо впливає на рівень і структуру її реальних доходів. Саме через цю призму трудові доходи громадян доцільно розглядати не лише як результат зайнятості, а як похідну від якості фінансових рішень, які людина ухвалює впродовж трудового життя.

Значущість вивчення доходів від трудової діяльності у поєднанні з фінансовою грамотністю зумовлюється комплексом взаємопов'язаних чинників. По-перше, сукупний рівень і структура доходів домогосподарств від трудової діяльності визначають параметри споживчого попиту, динаміку заощаджень та схильність до інвестування, а отже опосередковано впливають на темпи і якість економічного зростання. По-друге, фінансово обізнані особи здатні ефективніше реалізовувати власний трудовий потенціал, вони більш раціонально оцінюють привабливість пропозицій із працевлаштування, правильно розуміють структуру власної компенсації, вміло ведуть переговори з роботодавцями щодо умов оплати праці та свідомо обирають напрями розвитку кар'єри і підвищення кваліфікації. По-третє, в умовах глибокої тінізації трудових відносин, значної міжгалузевої та міжрегіональної диференціації в рівні оплати праці, а також нестабільності зайнятості в умовах воєнного часу фінансова грамотність стає практичним інструментом захисту трудових доходів і збереження добробуту домогосподарства.

Вивчення доходів домогосподарств від трудової діяльності та ролі фінансової грамотності у їхньому формуванні відображено у наукових працях таких вітчизняних дослідників, як Т. Кізима, С. Юрій, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, В. Горин, І. Сидор, Т. Смовженко, Г. Коцюрубенко, О. Дудчик, В. Булавинець, О. Заклекта, Л. Ліпич, С. Навроцький та інших. Серед зарубіжних

авторів дана тематика розглянута у працях А. Лусарді та О. Мітчелл, Г. Беккера, Д. Фернандеса, Е. Аткінсон, Ф. Мезіан. Однак більшість досліджень з цієї тематики охоплює довоєнний чи ранній воєнний час та не відображає тих системних трансформацій, які повномасштабна агресія здійснила у структурі та динаміці трудових доходів населення. Це обумовлює необхідність актуалізації наявних напрацювань і визначає практичну значущість кваліфікаційної роботи.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у поглибленні теоретичних засад формування доходів домогосподарств від трудової діяльності, комплексному аналізі їхньої динаміки та структури в умовах воєнного часу і в обґрунтуванні перспективних напрямів максимізації цих доходів у контексті підвищення фінансової грамотності населення. Досягнення цієї мети зумовлює необхідність вирішення таких наукових завдань:

- розкриття сутності, структури та чинників формування доходів громадян від трудової діяльності та їхнього місця у складі сукупних доходів домогосподарств;
- обґрунтування ролі фінансової грамотності як самостійного чинника економічної поведінки та добробуту населення;
- дослідження взаємозв'язку між рівнем фінансової грамотності та ефективністю управління трудовими доходами;
- аналіз динаміки та структури доходів громадян від найманої праці з урахуванням галузевих і регіональних відмінностей та впливу повномасштабного вторгнення;
- оцінювання тенденцій формування доходів від самозайнятості, підприємництва та власності в Україні;
- узагальнення зарубіжного досвіду реалізації програм стимулювання трудових доходів населення;
- обґрунтування перспективних напрямів підвищення доходів громадян через розвиток фінансової грамотності.

Об'єктом дослідження є доходи домогосподарств від трудової діяльності в Україні.

Предмет дослідження – теоретичні та прикладні аспекти формування доходів домогосподарств від трудової діяльності у контексті підвищення рівня фінансової грамотності населення як чинника максимізації цих доходів.

Методологічне забезпечення кваліфікаційної роботи ґрунтується на системному та діалектичному підходах до пізнання соціально-економічних явищ. У процесі дослідження використовувалися такі методи: формально-логічний, абстрагування, термінологічного аналізу, синтезу – при розкритті сутності трудових доходів населення та визначенні місця фінансової грамотності серед чинників, які формують їхній рівень; методи економічного аналізу, порівняльний, структурно-динамічний, табличного і графічного представлення даних – при оцінюванні тенденцій формування доходів від найманої праці, самозайнятості та власності в розрізі галузей і регіонів; аналізу й синтезу, узагальнення, абстрагування – при обґрунтуванні зарубіжного досвіду та перспективних напрямів підвищення трудових доходів населення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи становлять наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених із проблематики доходів домогосподарств та фінансової грамотності; статистичні дані і аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Національного банку України, Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України; законодавчо-нормативні акти з питань оплати праці та соціального захисту населення; дані відкритих аналітичних платформ та інших доступних джерел.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у розвитку теоретичних засад формування доходів домогосподарств від трудової діяльності в частині обґрунтування фінансової грамотності як самостійного чинника, що детермінує рівень та ефективність використання цих доходів. У роботі поглиблено аналіз структурних деформацій оплати праці в умовах повномасштабного вторгнення, зокрема галузевих і регіональних диспропорцій, та обґрунтовано перспективні напрями максимізації трудових доходів населення через розвиток фінансових компетентностей громадян.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформульовані в ній висновки та рекомендації можуть слугувати підґрунтям для вироблення державної політики у сфері трудових доходів та фінансової грамотності. Обґрунтовано, що заходи, спрямовані на максимізацію трудових доходів населення, мають органічно поєднувати розвиток підприємницького середовища та ринку праці з підвищенням рівня фінансової обізнаності громадян, включаючи системну фінансову освіту, розвиток цифрових фінансових інструментів та програм підтримки самозайнятості й інвестиційної активності.

Окремі результати дослідження представлені у наукових публікаціях автора:

1. Сильвестер П. Зарубіжний досвід реалізації програм стимулювання трудових доходів населення. *Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та безпекових ризиків*: збірн. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 6 трав. 2026 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2026.
2. Сильвестер П. Фінансова грамотність як чинник економічної поведінки та добробуту населення. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць*. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. Випуск 5. С. 165-169.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 69 сторінок, основний зміст викладено на 60 сторінках. У роботі 6 таблиць, 4 рисунки, список використаних джерел налічує 70 позицій.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Сутність, структура та фактори формування доходів громадян від трудової діяльності

Добробут населення в будь-якій економічній системі визначається в першу чергу обсягами та структурою доходів населення, які вони отримують від своєї трудової діяльності. В умовах ринкової економіки трудові доходи виступають ключовим індикатором ефективності функціонування ринку праці, свідченням рівня розвитку людського капіталу та здатності держави створити сприятливе інституційне середовище для реалізації трудового потенціалу суспільства. Особливої актуальності це питання набуває в сучасних умовах, коли Україна перебуває в стані активної фази воєнного протистояння та водночас намагається зберегти стійкість економічної системи й не допустити падіння рівня добробуту. Формування доходів домогосподарств, за переконанням М. Швайка, має не лише індивідуальне, але й також суспільне значення. Вчений стверджує, що рівень доходів населення визначає параметри споживчого попиту та є важливим чинником, який впливає на «економічний та соціальний розвиток держави загалом» [69, с. 47].

В основі поняття доходів населення від трудової діяльності лежить базове поняття його доходів, яке в науковій літературі розглядають з різних позицій. Так, С. Панчишин характеризує доходи населення як «сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період» [31, с. 133], не обмежуючи їх лише виплатами у грошовій формі. Подібну позицію обстоює Т. Смовженко, яка визначає доходи домогосподарства як «сукупність надходжень грошових коштів і матеріальних цінностей, які отримує сім'я впродовж певного проміжку часу» [61, с. 24]. Таке розуміння дає змогу

врахувати різноманіття форм зайнятості в сучасній економіці, які охоплюють крім традиційної найманої праці також фріланс, самозайнятість та гіг-економіку.

Авторитетна вчена у царині фінансів домогосподарств Т. Кізіма пропонує розглядати доходи населення у двох взаємопов'язаних вимірах – за сутністю та явищем. В першому випадку йдеться про те, що ці доходи є наслідком економічної діяльності та розподільчих процесів у суспільстві; вони виражають економічні відносини, через які новостворена вартість розподіляється між власниками виробничих факторів. Як явище економічної дійсності доходи домогосподарств отримують вираження у сукупності грошових та натуральних надходжень, «які збільшують активи домогосподарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна» [36, с. 148]. Важливим у цьому визначенні доходів населення є уточнення про незменшення реальної вартості майна. Таким чином Т. Кізіма відмежовує поточні доходи від використання заощаджень, яке також забезпечує споживання, але веде до зниження загальної вартості активів домогосподарства. Вчена також наголошує, що тіньові трудові доходи відіграють «все більш помітну роль у формуванні сукупних доходів домогосподарств», але залишаються поза межами офіційного спостереження [36, с. 141]. На думку Т. Кізіми, це деформує статистичну картину добробуту та ускладнює вироблення адекватної соціальної політики.

У науковій літературі похідне поняття «доходи громадян від трудової діяльності» також трактується неоднозначно. Існують принаймні два підходи до його розуміння. У вузькому трактуванні трудові доходи ототожнюють лише із заробітною платою як основною формою грошової винагороди найманого працівника за виконану роботу відповідно до встановлених норм та умов трудового договору. Однак більшість сучасних вчених дотримується ширшого підходу, коли до складу трудових доходів зараховують також надходження від самозайнятості та підприємництва. Таку позицію можна простежити у багатьох дефініціях. Зокрема, Т. Кізіма виділяє серед джерел доходів домогосподарств такі складові: доходи від трудової діяльності (заробітна плата, прибуток від підприємництва та змішаний дохід), доходи від власності (рента, дивіденди,

відсотки), соціальні трансферти та інші надходження [36, с. 141]. Подібну думку обстоюють Л. Ліпич, О. Івашко та С. Мостенець, які виокремлюють такі «групи доходів домогосподарств: від власної праці; від продажу активів, які перебувають у власності; від фінансових активів; трансфертні платежі» [45, с. 33].

На наш погляд, такий підхід до структуризації доходів населення цілком коректний, оскільки він базується на характері економічної діяльності, яка породжує відповідний вид доходу. Завдяки цьому можливо чітко визначити межі трудових доходів як самостійного об'єкта дослідження. Вважаємо, що важливо не розділяти трудову та підприємницьку діяльність індивіда, бо підприємництво також вимагає від людини самовіддачі, застосування розумових і організаційних зусиль. Враховуючи це, дохід від підприємництва цілком правомірно розглядати як різновид трудових доходів населення. Крім підприємницького доходу, до складу трудових доходів домогосподарств належать: основна заробітна плата як винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці; додаткова зарплата у вигляді доплат, надбавок, гарантійних і компенсаційних виплат, передбачених законодавством або колективним договором; інші заохочувальні та компенсаційні виплати, зокрема премії, бонуси, участь у прибутках компанії.

Важливо також розмежовувати трудові доходи за критерієм регулярності надходження. Регулярними є такі доходи домогосподарства, які є результатом постійної зайнятості його членів і характеризуються високим рівнем стабільності та прогнозованості. Вони представлені заробітною платою за основним місцем роботи і відіграють найважливішу роль у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарства. Водночас, домогосподарства можуть отримувати також періодичні доходи, представлені надходженнями від надання платних послуг, продажу продукції власного підсобного господарства, виконання проєктної роботи. Нарешті, разові доходи населення характеризуються випадковим і непрогнозованим характером, до них належать гонорари, авторські виплати, виплати за разовими договорами цивільно-правового характеру тощо.

Збільшення вагомості регулярних доходів у загальній структурі позитивно впливає на фінансову стійкість домогосподарства і дає змогу більш обґрунтовано планувати майбутнє.

З урахуванням інфляційного чинника трудові доходи населення поділяють на номінальні та реальні. Номінальний дохід відображає фактичну грошову суму надходжень без урахування зміни купівельної спроможності грошей, тоді як реальний дохід показує обсяг товарів і послуг, які можна придбати за отриману суму в конкретний момент часу. Розрив між номінальними та реальними доходами стає особливо відчутним в умовах інфляції, яка в Україні у 2022-2023 роках сягала двозначних показників. О. Піжук вказує на зворотну залежність між розвитком економіки і добробутом населення і підкреслює, що рівень життя населення «є важливим показником стану економічної системи і умовою її подальшого розвитку» [52, с. 153]. Ця позиція відображає ідеологічну основу концепції інклюзивного зростання, відповідно до якої широка участь населення у розподілі результатів розвитку економіки є запорукою стійкості суспільного розвитку та уникнення соціальних конфліктів через майнову поляризацію.

Формування рівня доходів населення від трудової діяльності відбувається під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників, які можна впорядкувати відповідно до рівня їхнього вияву. В. Горин та І. Сидор виокремлюють серед них чинників чинники зовнішнього макроекономічного середовища та чинники мікрорівня [29, с. 58–63]. До першої групи вчені зараховують: загальний рівень економічного розвитку країни та регіону, фазу ділового циклу, стан ринку праці, рівень інфляції та загальну продуктивність факторів виробництва. Чинники другої групи, на їхню думку, охоплюють рівень освіти і кваліфікацію працівника, галузеву приналежність підприємства, форму власності, прибутковість бізнесу та кадрову політику роботодавця. М. Талавира, І. Дворник та Г. Македон додатково виокремлюють демографічні чинники, до яких зараховують статеву-вікову структуру населення, рівень міграції, а також місце проживання індивіда [65, с. 68]. Взяття до уваги демографічного чинника дає можливість підкреслити значення регіональної диференціації рівня зайнятості та оплати праці. Дійсно, в

Україні впродовж багатьох років спостерігається регіональна диференціація рівня оплати праці, коли в урбанізованих регіонах, де зосереджена найбільша кількість підприємств різних форм власності та галузей, рівень заробітної плати традиційно вищий, ніж у переважно аграрних областях.

Особливе місце серед чинників формування трудових доходів посідає стан ринку праці. Протягом тривалого часу в Україні зберігався «ринок роботодавця», коли пропозиція праці суттєво перевищувала попит. З початком масштабного вторгнення у 2022 році ця ситуація докорінно змінилась, а через масову міграцію трудових ресурсів за кордон, мобілізацію до війська дефіцит кадрів у більшості галузей економіки значно поглибився. Ця ситуація призвела до формування «ринку працівника», для якого характерне прискорене зростання рівня оплати праці. Водночас на доходи населення негативно вплинули знищення виробничих потужностей у постраждалих регіонах та скорочення попиту на послуги цілої низки галузей. Таким чином, збройний конфлікт одночасно діє на ринок праці як чинник підвищення, і як чинник зниження реальних трудових доходів залежно від галузі та регіону.

Важливими для розуміння процесів формування доходів населення від трудової діяльності є також інституційні чинники, такі як норми законодавства про працю, система мінімальних соціальних стандартів, політика соціального партнерства та ін. В умовах слабкості профспілкового руху та обмеженості механізмів колективних переговорів в Україні ці інституційні чинники нерідко виконують роль єдиного захисту для найбільш вразливих категорій зайнятих. Водночас В. Горин та І. Сидор звертають увагу на те, що несприятливий бізнес-клімат, надмірний тиск держави на бізнес через органи фіскального контролю та нерозвиненість ринкової інфраструктури стримують економічну активність [29, с. 60]. Це негативно позначається на рівні попиту на робочу силу та оплаті праці. Подолання цих вад потребує системних реформ, найважливішими серед яких мають стати спрощення податкової системи, ефективна боротьба з корупцією та розвиток добросовісної конкуренції.

Суттєвою детермінантою диференціації трудових доходів є інвестиції у людський капітал. О. Заклекта та В. Булавинець переконливо доводять, що суттєве значення при визначенні можливостей формування доходів населення та їхніх вартісних параметрів мають «здібності людини (фізичні та інтелектуальні), рівень освіти, професійні навички та рівень кваліфікації, сфера зайнятості, досвід роботи чи ведення бізнесу, мотивація і працьовитість» [22]. Освіту та постійний розвиток компетентностей необхідно розглядати як надійний механізм для підвищення конкурентоспроможності індивіда на ринку праці і, відповідно, зростання його трудових доходів. Галузева диференціація оплати праці в Україні також свідчить про важливість освіти. За даними Державної служби статистики України, рівень середньої заробітної плати у фінансово-страховому секторі та інформаційних технологіях традиційно перевищує середній по економіці у 1,5-2,5 рази, тоді як у сільському господарстві та бюджетній сфері цей показник значно нижчий [32]. Подібна галузева диференціація доходів від трудової діяльності є об'єктивним відображенням нерівномірного розподілу людського капіталу та різної продуктивності праці в розрізі секторів економіки.

Дедалі більше на доходи домогосподарств від трудової діяльності впливають технологічний прогрес і цифрова трансформація економіки. Вони змінюють структуру робочих місць та вимоги до навичок працюючих. З одного боку, впровадження технічних новацій підвищує продуктивність праці, збільшує доходи компанії, а отже її можливості щодо перегляду рівня заробітної плати. Однак зростання автоматизації виробничих процесів спричиняє зміни у попиті на робочу силу, коли традиційні професії втрачають актуальність, натомість зростає попит на нові, висококваліфіковані категорії фахівців.

В сучасних умовах предметом серйозної наукової дискусії залишається гендерний вимір розподілу трудових доходів. За дослідженнями О. Заклекти та В. Булавинець, диференціація доходів між різними групами населення в Україні продовжує зростати. Вони зазначають, що гендерний розрив у заробітній платі лише частково пояснюється відмінностями в освітньо-кваліфікаційній структурі зайнятості [22]. Значна частина цього розриву є проявом дискримінаційних

практик на ринку праці та стереотипів щодо «жіночих» і «чоловічих» секторів зайнятості, що обмежує можливості повної реалізації трудового потенціалу жінок і загалом знижує ефективність використання людського капіталу країни.

Аналіз чинників формування доходів населення від трудової діяльності був би неповним без врахування проблеми тіньових доходів. Т. Кізима зазначає, що тіньові трудові доходи відіграють «все більш помітну роль у формуванні сукупних доходів домогосподарств», але залишаються поза межами офіційного спостереження [36, с. 141]. Виплата заробітних плат «у конвертах», непоодинокі випадки нереєстрованої зайнятості, ухилення від оподаткування підприємців призводять до того, що офіційна статистика неповно відображає реальний обсяг доходів від трудової діяльності. Тінізація доходів від праці деформує статистичні дані про рівень добробуту, ускладнює управління системою соціального захисту та знижує обсяг надходжень до бюджету, підриваючи можливості держави фінансувати суспільні блага.

Отже, доходи громадян від трудової діяльності формуються під впливом широкого спектра різних за походженням та характером дії чинників, від макроекономічної кон'юнктури та інституційного середовища до індивідуальних рис працівника та специфіки конкретного сегмента ринку праці. Розуміння цих процесів є необхідною передумовою для вироблення обґрунтованої державної політики у сфері доходів населення, а також для формування у громадян здатності до свідомого управління власними фінансовими ресурсами.

1.2. Фінансова грамотність як чинник економічної поведінки та добробуту населення

Стратегічна мета будь-якої соціально орієнтованої держави полягає у підвищенні матеріального добробуту населення. Однак, навіть достатній рівень трудових доходів сам по собі не гарантує фінансового благополуччя домогосподарства, якщо його члени не мають необхідних знань та навичок для

ефективного управління власними ресурсами. Зважаючи на це, фінансова грамотність впродовж останніх десятиліть виокремилась у самостійний об'єкт наукових досліджень і напрям державної політики, ставши визнаним чинником економічної поведінки і добробуту домогосподарств. На думку А. Семенченка, в умовах трансформаційної економіки індивідуальні чинники мікрорівня, такі як здатність особи приймати раціональні економічні рішення набувають особливого значення [56, с. 42].

У сучасній науковій літературі існує кілька підходів до розуміння поняття «фінансова грамотність». Аналізуючи основні підходи до трактування цього поняття, С. Юрій та Т. Кізима доходять висновку, що фінансова грамотність населення є «сукупністю світоглядних позицій, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатністю компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [70, с. 19]. При цьому вчені акцентують увагу на трьох вимірах цього поняття: світоглядних позиціях (сформовані традиції і культура фінансової поведінки), знаннях (розуміння основних фінансових категорій, явищ і процесів) та навиках (уміння знаходити й аналізувати фінансову інформацію, порівнювати пропозиції фінансових інституцій, уважно читати фінансові договори). Такий підхід суттєво повніший від вузького тлумачення фінансової грамотності як простої обізнаності щодо фінансових продуктів, адже передбачає здатність особи реально застосовувати ці знання у повсякденному житті.

Доповнюючи наведену позицію, Т. Смовженко підкреслює, що фінансова грамотність охоплює сукупність знань, умінь та навичок, які необхідні для прийняття ефективних рішень щодо управління особистими фінансами [61, с. 18]. С. Юрій та Т. Кізима справедливо застерігають від надто вузького розуміння фінансової грамотності, зауважуючи, що «недостатній рівень фінансової грамотності населення призводить до неефективного управління власними коштами, знижує обґрунтованість прийняття фінансових рішень, зменшує економічну активність населення, створюючи загрози фінансовій безпеці домогосподарств зокрема і стабільності національної фінансової системи

загалом» [70, с. 17]. Це підкреслює системний, а не суто індивідуальний характер проблеми фінансової неграмотності.

Вивчаючи фінансову грамотність як чинник успішного розвитку держави, Л. Гончар, С. Гарна та А. Мартиненко звертають увагу на те, що підвищення рівня фінансової грамотності населення є важливим завданням як для окремих домогосподарств, так і для держави загалом. На їхню думку, тільки фінансово освічені громадяни здатні більш ефективно розпоряджатися власними коштами, зменшувати боргове навантаження та збільшувати заощадження [24, с. 183]. На підставі аналізу зарубіжного досвіду вони також доводять, що держави з вищим рівнем фінансової грамотності населення демонструють кращі показники розвитку фінансових ринків, вищу норму заощаджень та нижчий рівень проблемної заборгованості домогосподарств.

Для теоретичного осмислення фінансової грамотності важливим аспектом є також ідентифікація її складових. Т. Кізима та О. Шаманська довели взаємний вплив фінансової грамотності та фінансової поведінки домогосподарств. На їхню думку, фінансово грамотні домогосподарства демонструють якісно відмінну модель фінансової поведінки, ознаками якої є більш активне використання різних фінансових інструментів, вища схильність до заощаджень і менша залежність від споживчого кредитування [38, с. 20]. Ці висновки підтверджують причинно-наслідковий зв'язок між рівнем фінансових знань та навичок і реальними фінансовими рішеннями домогосподарств.

Власну позицію щодо розуміння фінансової грамотності пропонують також О. Дудчик та І. Матвійчук. Вчені наголошують, що вона охоплює «як розуміння, так і спроможність використовувати знання у прийнятті раціональних рішень з метою покращення особистого добробуту» [33, с. 632]. Таке визначення підкреслює ключову відмінність між пасивним знанням фінансових понять та активною здатністю застосовувати їх на практиці. Дослідники також акцентують увагу на тому, що рівень фінансової грамотності населення в Україні залишається недостатнім, а основними причинами цього є слабкий розвиток

системи фінансової освіти, низька прозорість умов надання фінансових послуг та загальна недовіра до фінансових інститутів.

Частина науковців предметно вивчають зв'язок між рівнем фінансової грамотності та добробутом домогосподарств. Так, Г. Коцюрубенко доводить, що домогосподарства з вищим рівнем фінансової обізнаності демонструють суттєво кращі параметри фінансової поведінки, зокрема вищу схильність до заощаджень, меншу залежність від споживчого кредитування та більш ефективне управління поточними витратами [43]. Такі аргументи підтверджують думку, що фінансова грамотність є практичним інструментом покращення матеріального становища. С. Навроцький та І. Петлін підкреслюють, що формування культури заощаджень серед населення є також важливою передумовою стабільного функціонування фінансового сектору, оскільки довгострокові вклади домогосподарств є базовим джерелом ресурсів для банківського кредитування реального сектору економіки [48, с. 51].

Т. Повод також розглядає фінансову грамотність населення як пріоритетну умову успішного розвитку держави. Вона зазначає, що аналіз світового досвіду «підтверджує беззаперечну необхідність фінансової освіти населення країни, що дасть змогу поліпшити не лише добробут громадян, а й сприятиме стабільності та економічному розвитку держави» [53, с. 87]. Однак, Т. Повод звертає увагу на необхідність підвищення фінансової грамотності серед усіх вікових груп, при цьому особливу увагу необхідно приділити молоді. На її переконання, для молодих людей своєчасне оволодіння фінансовими компетентностями створює основу для відповідальної фінансової поведінки протягом усього подальшого життя.

Окремої уваги заслуговує також гендерний вимір фінансової грамотності. Міжнародні дослідження ОЕСР фіксують систематичний розрив у рівні фінансової грамотності між чоловіками та жінками, причому жінки демонструють нижчі результати навіть за зіставного рівня освіти та доходів. На думку О. Заклекти та В. Булавинець, для зменшення нерівності доходів у суспільстві необхідне подолання нерівності у фінансовій грамотності між

різними демографічними групами [22]. Вагомим чинником диференціації рівня фінансової грамотності є також віковий критерій. Незважаючи на вищий рівень цифрової компетентності, молодь нерідко демонструє знижену здатність до оцінювання довгострокових наслідків власних фінансових рішень та недостатнє усвідомлення необхідності пенсійного накопичення. Натомість особи старшого віку, які мають більший практичний досвід управління особистими фінансами, нерідко поступаються молоді у знанні сучасних цифрових фінансових інструментів та оцінюванні ризиків кіберзагроз. Ці відмінності актуалізують необхідність диференційованих програм фінансової освіти для різних вікових груп населення.

Важливим виміром фінансової грамотності є здатність особи захистити себе від фінансового шахрайства. Цей напрям фінансової обізнаності набуває в сучасних умовах особливого значення. В умовах активного розвитку онлайн-фінансових сервісів, криптовалютних платформ та різноманітних інвестиційних схем сумнівного характеру особи з низьким рівнем фінансової грамотності стають легкою здобиччю для шахраїв. Щорічно в Україні тисячі громадян втрачають заощадження через участь у фінансових пірамідах, фіктивних інвестиційних проєктах та фішингових атаках. Для протидії таким загрозам і захисту прав споживачів фінансових послуг державі важливо реалізовувати цілеспрямовану політику щодо підвищення фінансової грамотності населення.

Фінансова грамотність суттєво впливає на якість прийняття рішень у сфері зайнятості і кар'єри, що має безпосередній вплив на рівень трудових доходів людей. На переконання В. Горина та І. Сидор, фінансово грамотні особи схильні оцінювати пропозиції щодо працевлаштування не лише на основі безпосередніх показників заробітної плати, але й з огляду на соціальний пакет, перспективи кар'єрного зростання та довгострокової фінансової безпеки [29, с. 60]. Вони ухвалюють більш обґрунтовані рішення щодо інвестування у власний розвиток, зокрема щодо здобуття нових компетентностей, підвищення кваліфікації. Таким чином громадяни можуть підвищити власну конкурентоспроможність на ринку праці, що відкриває перед ними можливості для зростання трудових доходів.

Фінансова грамотність визначає параметри доходів не тільки окремих індивідів чи сімей, але й усього сектору домогосподарств. Як справедливо зазначає Г. Коцюрубенко, домогосподарства як учасники економічних процесів беруть участь у розподілі ВВП, а це «обумовлює вплив факторів зовнішнього середовища на формування їхніх доходів» [70]. Сукупна фінансова поведінка домогосподарств, яка визначається найперше рівнем їх фінансової грамотності, впливає на стабільність фінансової системи країни, ситуацію на фінансових ринках та ефективність розподілу капіталу в економіці. Фінансово освічена робоча сила виявляє відповідальну фінансову поведінку, що знижує ймовірність різкого коливання суспільного добробуту в кризові часи.

Незважаючи на усі позитивні наслідки від підвищення рівня фінансової грамотності, в Україні політика її просування перебуває на початковому етапі інституціоналізації. Ключовою ініціативою є Стратегія фінансової грамотності населення, розроблена Національним банком України у партнерстві з іншими регуляторами фінансового ринку та міжнародними організаціями. Натомість, як зазначають С. Юрій та Т. Кізима, у зарубіжній практиці «процес підвищення фінансової грамотності населення ... розвинувся до рівня національних програм і стратегій, а також наднаціональних ініціатив Європейського Союзу, Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку й інших міжнародних структур» [70, с. 17]. Доводиться констатувати, що на глобальному рівні спостерігається значно вища увага до проблеми фінансової грамотності, ніж в Україні.

Таким чином, фінансова грамотність є складним поняттям, яке охоплює ідейні переконання, знання про особисті фінанси, а також здатність ухвалювати раціональні управлінські рішення щодо управління ними. В сучасних умовах підвищення рівня фінансової грамотності розглядають як необхідну умову для підвищення ефективності управління доходами населення, зокрема від трудової діяльності, а також формування культури заощаджень та захисту громадян від фінансових ризиків. Спільну відповідальність за розбудову інклюзивної системи фінансової освіти в Україні мають нести держава, приватний сектор та

громадянське суспільство, що відповідатиме викликам сучасності та потребам різних верств населення.

1.3. Взаємозв'язок рівня фінансової грамотності та ефективності управління доходами населення від трудової діяльності

Питання про те, яким чином рівень фінансової грамотності позначається на якості управління трудовими доходами, є одним із центральних у сучасній поведінковій економіці та теорії особистих фінансів. Від відповіді на нього залежать не лише індивідуальний добробут та фінансова стійкість конкретних домогосподарств, але й макроекономічні показники – рівень національного заощадження, динаміка фінансових ринків та ефективність розподілу капіталу в економіці. За словами А. Колєватової та К. Кондрацької, вивчення фінансової поведінки домогосподарств потребує комплексного підходу, що зумовлюється «двоїстою природою фінансових відносин за їхньої участі» [41, с. 56]. Двоїста природа цих відносин визначається тим, що кожне домогосподарство одночасно є і постачальником, і споживачем фінансових ресурсів, і платником податків, і реципієнтом державних трансфертів, що породжує складну систему взаємних залежностей і стимулів.

Теоретичним підґрунтям для аналізу взаємозв'язку між фінансовою грамотністю та управлінням трудовими доходами є поведінкова економіка – наукова дисципліна, що виникла на перетині економічної теорії та психології. Вона переконливо продемонструвала, що реальні фінансові рішення людей суттєво відхиляються від передбачених класичними моделями постулатів раціональної поведінки. Когнітивні упередження, евристики та емоційні реакції систематично спотворюють оцінку ризиків, часових горизонтів та альтернативних можливостей. Серед найбільш значущих упереджень людини у фінансовій сфері виокремлюють надмірну впевненість у власних знаннях, схильність до втрат, ефект прив'язки до вихідного значення, гіперболічне

дисконтування майбутніх вигод, а також стагну поведінку на фінансових ринках. С. Юрій та Т. Кізима наголошують, що низький рівень фінансової грамотності населення «призводить до неефективного управління власними коштами» та «часто провокує ситуацію, коли члени домогосподарств, не маючи достатнього рівня фінансової грамотності й фінансової освіченості, вдаються до необґрунтованих (часто – імпульсивних) запозичень, формуючи великі борги домогосподарств перед інституціями фінансового сектору» [70, с. 17].

Рівень фінансової грамотності безпосередньо впливає на здатність особи розпізнавати та долати власні когнітивні упередження. Особи з вищим рівнем фінансової освіченості демонструють нижчу схильність до гіперболічного дисконтування, тобто менше жертвують майбутнім благополуччям заради миттєвого споживання. Вони чіткіше розуміють довгострокову вигоду від регулярних заощаджень. Однак, раціональність фінансової поведінки населення не варто переоцінювати. На думку С. Навроцького та І. Петліна, система фінансового регулювання доходів домогосподарств має враховувати реальну поведінкову логіку домогосподарств, а не апіорно припускати їхню раціональність [48, с. 49].

На практиці взаємозв'язок між фінансовою грамотністю та ефективністю управління трудовими доходами виявляється у багатьох аспектах, зокрема при плануванні особистого (сімейного) бюджету, використанні кредитних ресурсів для задоволення власних потреб, інвестуванні заощаджень та в інших випадках. Наприклад, фінансова грамотність дає можливість більш якісного бюджетування на рівні домогосподарства. Фінансово грамотні індивіди зазвичай ведуть систематичний облік власних доходів і витрат, складають та контролюють виконання особистого (сімейного). Завдяки цьому вони практично уникають ситуацій нестачі коштів, можуть своєчасно помічати нераціональні статті витрат та перерозподіляти ресурси на користь пріоритетних цілей. Це дає С. Сализі та В. Гнеушевій стверджувати, що без відповідних знань і компетентностей членів домогосподарства ефективне використання його фінансових ресурсів неможливе [55, с. 88]. Якість фінансових рішень, яка значною мірою визначається рівнем

фінансової обізнаності, дає відповідь на питання, чи перетвориться отриманий трудовий дохід на реальний добробут, чи розпорошиться через нераціональне споживання та зайве боргове навантаження.

Чітко простежується зв'язок між фінансовою грамотністю та поведінкою у сфері кредитування, що також впливає на ефективність управління трудовими доходами. Особи з низьким рівнем фінансової грамотності частіше обирають дорогі форми кредитування, не проводять порівняльного аналізу умов різних банків та фінансових установ, не враховують приховані комісії та не розуміють різниці між номінальною та ефективною відсотковою ставкою. Натомість, фінансово грамотні домогосподарства, як зазначають Л. Гончар, С. Гарна та А. Мартиненко, спроможні «ефективніше розпоряджатися власними коштами, зменшувати власне боргове навантаження» [24, с. 183]. Ефективне управління власними зобов'язаннями безпосередньо відображається на реальному рівні доходів домогосподарства після вирахування його боргів. Натомість хижацьке кредитування є прямим наслідком фінансової необізнаності значної частини громадян.

Додатково необхідно звернути увагу на зв'язок між рівнем фінансової грамотності та інвестиційною активністю населення, що важливо у контексті забезпечення довгострокового добробуту суспільства. Традиційно українці зберігають кошти переважно у формі готівки або банківських депозитів, і відносно рідко вдаються до більш ефективних інвестиційних інструментів, таких як акції, облігації, пайові інвестиційні фонди, інструменти недержавного пенсійного забезпечення. Така специфіка інвестиційних рішень населення є прямим наслідком недостатнього рівня фінансової грамотності вітчизняного суспільства. Як справедливо зазначають С. Салига та В. Гнеушева, «здатність розуміти та ефективно використовувати фінансові знання й навички впливає на різні аспекти професійних та економічних рішень індивіда» [55, с. 89], зокрема на рішення щодо інвестування трудових доходів у більш дохідні, але й більш ризикові активи. Таким чином, можемо констатувати своєрідне «замкнене коло»,

коли низька інвестиційна активність домогосподарств є одночасно наслідком та причиною збереження слабого розвитку вітчизняних фінансових ринків.

Враховуючи довгострокову тенденцію до старіння населення, особливого значення набуває взаємозв'язок між фінансовою грамотністю та пенсійним плануванням. Пенсійна реформа в Україні передбачає поступовий перехід від розподільчої до накопичувальної моделі пенсійного забезпечення, що вимагає від кожного громадянина активної участі у формуванні власного пенсійного капіталу. Проте усвідомлена участь у системі накопичувального пенсійного забезпечення неможлива без базового розуміння принципів функціонування пенсійних фондів, диверсифікації пенсійних активів й оцінювання інвестиційних ризиків. Фінансово грамотні особи краще розуміють природу ризиків, адекватно оцінюють ймовірність несприятливих подій та усвідомлюють цінність страхового захисту. Між тим, в Україні рівень добровільного страхового захисту населення залишається значно нижчим, ніж у країнах ЄС, що є одним із проявів загальної нерозвиненості культури управління особистими фінансами та низького рівня фінансової грамотності. Тому серед завдань політики фінансової просвіти одним із ключових завдань має стати популяризація фінансової грамотності серед молоді, для якої формування пенсійних накопичень має найбільший горизонт та найбільший потенційний ефект завдяки механізму складних відсотків.

Фінансова грамотність здатна стимулювати підприємницьку активність населення, а також позитивно впливати на її результати. Фінансово грамотні підприємці більш вправні в управлінні фінансами бізнесу, вони можуть скласти більш реалістичний фінансовий план, ефективно керувати грошовими потоками, оптимізувати податкові зобов'язання та залучати зовнішнє фінансування. Тому О. Дудчик та І. Матвійчук доходять висновку, що «фінансова грамотність є важливою навичкою для людей, які прагнуть максимізувати свої доходи та забезпечити персональну фінансову стабільність» [33, с. 633]. Тобто, можемо констатувати, що фінансова грамотність важлива не тільки для найманих працівників (як це переважно вважають у суспільстві), але також для осіб-

підприємців, які завдяки власній фінансовій компетентності мають можливість підтримувати життєздатність свого бізнесу і навіть підвищувати ефективність його функціонування.

Цифровізація фінансових послуг відкриває нові можливості та водночас породжує нові ризики у контексті управління трудовими доходами населення. Мобільний банкінг, інвестиційні онлайн-платформи, системи цифрових платежів розширюють доступ домогосподарств до фінансових послуг, але водночас вимагають від користувачів специфічних знань та навичок. «Цифрова трансформація змінює умови формування доходів та їх управління, створюючи нові можливості для зайнятості та заощаджень, але й ускладнюючи оцінку ризиків та захист від шахрайства» [43]. Тому цифрова фінансова грамотність як здатність безпечно й ефективно використовувати цифрові фінансові інструменти може бути визначена як самостійний, практично значущий вимір фінансової компетентності в умовах переходу до цифрової економіки.

Таким чином, зв'язок між рівнем фінансової грамотності та ефективністю управління трудовими доходами проявляється на декількох рівнях одночасно. На рівні щоденних фінансових рішень він виявляється у кращому бюджетуванні та більш раціональному управлінні витратами родини. На рівні більш тривалого планування особистого (сімейного) бюджету фінансова грамотність виражається через продумані рішення щодо використання кредитних ресурсів та участі у програмах страхування. На рівні довгострокової фінансової стратегії фінансова грамотність домогосподарства виявляється у вищій інвестиційній активності та свідомому пенсійному накопиченні. Всі ці рівні взаємопов'язані, адже індивід, який формує відповідальну фінансову поведінку у повсякденному житті, також поступово набуває навичок і для більш складних рішень. Саме тому підвищення фінансової грамотності необхідно розглядати як безперервний процес, який має супроводжувати особу протягом усього її трудового та життєвого шляху.

Розділ 2

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Оплата праці у структурі трудових доходів домогосподарств

Аналітичну основу для вироблення обґрунтованих стратегій підвищення доходів населення складають результати структурно-динамічного аналізу та тенденцій їхнього формування. Оплата найманої праці залишається головною складовою доходів більшості домогосподарств в Україні та водночас провідним індикатором стану ринку праці, продуктивності економіки та ефективності соціальної політики держави. На переконання Е. Лібанової, структура доходів домогосподарств є дзеркальним відображенням соціально-економічної моделі суспільства, а домінування заробітної плати у загальних доходах свідчить про переважно трудовий характер добробуту населення, що одночасно є його сильною стороною та джерелом вразливості у кризових умовах [44]. Заробітна плата виконує дві базові функції: відтворювальну, що передбачає достатність доходу для підтримання фізичного та інтелектуального потенціалу працівника і членів його родини, та стимулюючу, яка забезпечує матеріальну зацікавленість у зростанні продуктивності й підвищенні кваліфікації. Послаблення будь-якої з цих функцій деформує архітектуру стилів на ринку праці, підриває мотивацію до легальної зайнятості та відкриває простір для тіньових схем оплати праці. За словами А. Колота, підвищення частки заробітної плати у структурі доходів населення є важливим індикатором зміцнення функцій оплати праці як стимулу до продуктивної діяльності, проте це зростання має бути зумовлене передусім підвищенням продуктивності, а не тимчасовими фіскальними ефектами [42].

Орієнтиром у питанні ваги оплати праці у структурі доходів населення для України слугує досвід розвинених країн ЄС, де показник традиційно перебуває в діапазоні 65-70%. Така роль трудових доходів від найманої праці відображає

зрілість ринково-трудової моделі добробуту розвинених країн, коли переважна частина добробуту суспільства формується завдяки власним трудовим зусиллям людей, а не соціальним трансфертам від держави. Натомість в Україні впродовж тривалого часу частка зарплати коливалась у межах 40-45%, підвищившись до 47-52% лише після 2016 року. Зважаючи на обмеження в оприлюдненні даних про доходи населення, можемо оцінити показники тільки до 2022 року. Помітно, що попри високі темпи зростання обсягів доходів у формі оплати праці та інших видів економічної активності, впродовж усього аналізованого проміжку також спостерігається високий показник приросту соціальних трансфертів (табл. 2.1). Надмірно висока роль соціальних трансфертів у доходах населення має у своїй основі дві головні причини: по-перше, винятково несприятливу демографічну структуру населення, у якій високу частку займають пенсіонери та особи передпенсійного віку; по-друге, патерналістський ухил соціальної політики, яка культивує утриманські очікування та є симптомом системного відхилення від принципів самодостатності та трудової мотивації. Наслідком стає постійне навантаження на публічні фінанси, що здатне підірвати спроможність держави виконувати взяті соціальні зобов'язання.

Таблиця 2.1

Динаміка сукупних доходів домогосподарств та доходів від економічної активності в Україні у 2015-2022 рр., млрд грн

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Доходи – всього	1772,0	2051,3	2652,1	3248,7	3744,1	4045,2	4863,5	5257,1
Доходи від економічної активності:								
заробітна плата	709,6	898,3	1209,1	1529,4	1758,6	1832,3	2211,7	2750,8
прибуток та змішаний дохід	323,5	378,2	477,9	572,1	678,2	740,3	964,9	692,9
дохід від власності	80,0	75,5	78,7	91,2	117,0	105,0	107,2	58,9
Отримані доходи (соціальні трансферти та ін.)	658,9	699,3	886,5	1056,1	1190,3	1367,6	1579,7	1754,5

Джерело: побудовано за [49]

Такий ракурс оцінювання доходів населення від трудової діяльності, як динаміка обсягів фонду оплати праці в Україні демонструє, що попри номінальне зростання його обсягів, впродовж останніх років відбуваються значні структурні зрушення у зв'язку з початком масштабної війни. При загальному зростанні фонду оплати праці за аналізований період у 2,5 рази відбувається радикальний перерозподіл на користь сфери загального державного управління, оборони та соціального страхування. Тільки у 2022 році ФОП у цій сфері зріс в 3,4 рази, а до 2024 року сягнув майже 1,4 трлн грн, або 36,6% від загального фонду оплати праці за усіма галузями економіки. Відповідно, цивільна економіка, не пов'язана з публічним сектором, забезпечила тільки близько 29% загального приросту ФОП за цей період. Таким чином, з початком повномасштабної війни в Україні колишні «локомотиви» оплати праці, а саме промисловість і сектор торгівлі, були фактично заміщені сектором оборонних видатків, що цілком відповідає реаліям країни, яка перебуває у стані війни (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Динаміка фонду оплати праці у розрізі окремих галузей
економіки України у 2018-2024 рр., млрд грн**

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Усього	1472,3	1732,8	1843,1	2231,2	2794,3	3289,4	3708,9
Переробна промисловість	231,4	258,3	260,4	315,5	266,1	291,9	374,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	150,6	158,8	155,1	178,1	153,0	169,8	205,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	192,6	241,7	277,3	302,1	1031,7	1272,7	1358,4
Освіта	142,9	153,9	165,9	207,1	198,4	193,8	218,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	195,8	242,2	253,8	315,5	301,0	378,1	405,7
Інші галузі економіки	559,0	677,9	730,6	912,9	844,1	983,1	1146,0

Джерело: складено за [68]

Водночас, необхідно звернути увагу на тривожну тенденцію зниження ваги ФОП цивільних галузей економіки, в основі чого також покладено вплив

війни. У переробній промисловості обсяги ФОП з початком масштабної війни зменшились до 266,1 млрд грн, або на 15,7% до рівня попереднього року, що відображає масштаби руйнування виробничих потужностей та дезорганізацію логістичних ланцюгів. Навіть з відновленням показників у наступні роки, якщо взяти до уваги високі інфляційні процеси, то можна стверджувати про реальне падіння обсягів оплати праці у цьому сегменті економіки (рис. 2.1).

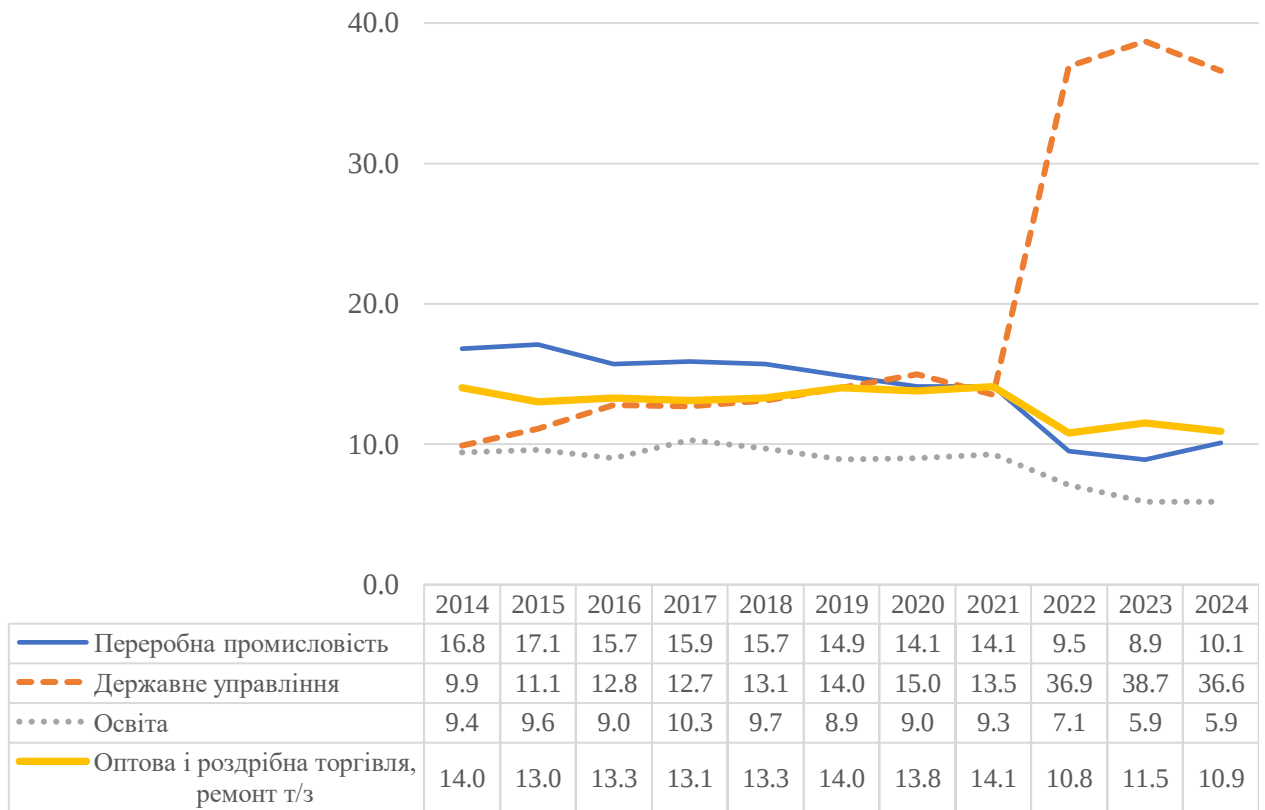

Рис. 2.1. Структура фонду оплати праці у розрізі окремих галузей економіки України у 2014-2024 рр., %

Джерело: складено за [68]

Схожа траєкторія характерна і для транспортної галузі, де вони також прямо відображає порушення транспортної інфраструктури та логістики під впливом бойових дій. Особливо показовою є ситуація у соціальній сфері, зокрема у галузі освіти, де впродовж двох років поспіль спостерігалось падіння фонду оплати праці, яке в умовах загальної інфляції означало різке реальне зниження трудових доходів педагогів. Незважаючи на певний приріст у 2024 році, у реальному вимірі рівень оплати праці 2021 року в освіті не відновлено. Ці тенденції ілюструють головну компенсацію воєнної економіки, яка полягає у

форсованому нарощуванні видатків на оборону паралельно з ерозією фондів оплати праці у галузях, які формують виробничий і людський капітал країни.

Держава впливає на рівень доходів населення від трудової діяльності у трьох регуляторних векторах, кожен із яких має свою логіку та обмеження:

- регулювання мінімального стандарту оплати праці у формі мінімальної зарплати. Оптимальне значення мінімальної зарплати залишається предметом наукових дискусій: з одного боку, надмірно висока мінімальна зарплата може спровокувати виштовхування частини зайнятих у неформальний сектор або посилити інфляційний тиск; з іншого боку, занижений зарплатний стандарт формує масив «працюючих бідних», тобто осіб, які при наявності роботи не досягають прийняттого рівня добробуту;

- скорочення галузевих і територіальних деформацій у рівні оплати праці через реформування системи оплати праці у бюджетному секторі, стимулювання розвитку периферійних регіонів та запровадження прозорих кваліфікаційних тарифних сіток, які пов'язують рівень оплати праці з реальним трудовим внеском і складністю праці.

Динаміка мінімальної зарплати за останнє десятиліття відображає основні віхи економічної політики уряду і характеризується помітною непослідовністю, за якої стрибкоподібні підвищення чергуються з тривалими паузами, а рішення нерідко ухвалюються під впливом кон'юнктурних фіскальних чи електоральних міркувань, а не стратегічних орієнтирів. У 2017 році з метою детінізації фонду оплати праці було ухвалено рішення про підвищення мінімальної зарплати у 2 рази, це також дало імпульс зростанню заробітних плат у всі секторах економіки. Після періоду щорічного перегляду стандарту оплати праці, з початком великої війни його темпи значно сповільнились, а в 2023 і 2025 роках зростання розміру мінімальної зарплати не передбачалось.

Поряд із мінімальним стандартом, ключовим аналітичним орієнтиром для оцінювання трудових доходів є середня зарплата. Обмеженість цього показника відома у науковій спільноті, адже він є результатом простого усереднення, яке нівелює глибокі внутрішньогалузеві розриви між доходами керівних кадрів та

рядових виконавців. Більш інформативний показник медіанної заробітної плати характеризує дохід «типового» зайнятого й менше піддається спотворенням через наявність екстремальних значень у вибірці, але через відсутність даних в офіційній статистиці його використання обмежене.

Таблиця 2.3

**Динаміка розміру мінімальної заробітної плати
в Україні у 2015-2026 рр., грн**

Період	Мінімальна зарплата, грн					
	місячна			погодинна		
	грн	абс. приріст	Приріст, %	грн	абс. приріст	Приріст, %
з 01.01.2026	8647	647	8,1%	52	4,00	8,3%
з 01.01.2025	8000	0	0%	48	0,00	0%
з 01.04.2024 по 31.12.2024	8000	900	12,7%	48	5,40	12,7%
з 01.01.2024 по 31.03.2024	7100	400	6,0%	42,6	2,14	5,3%
з 01.01.2023 по 31.12.2023	6700	0	0%	40,46	0,00	0%
з 01.10.2022 по 31.12.2022	6700	200	3,1%	40,46	1,20	3,1%
з 01.01.2022 по 30.09.2022	6500	0	0%	39,26	0,14	0,4%
з 01.12.2021 по 31.12.2021	6500	500	8,3%	39,12	3,01	8,3%
з 01.01.2021 по 30.11.2021	6000	1000	20,0%	36,11	6,91	23,7%
з 01.09.2020 по 31.12.2020	5000	277	5,9%	29,2	0,89	3,1%
з 01.01.2020 по 31.08.2020	4723	550	13,2%	28,31	3,18	12,7%
з 01.01.2019 по 31.12.2019	4173	450	12,1%	25,13	2,72	12,1%
з 01.01.2018 по 31.12.2018	3723	523	16,3%	22,41	03,07	15,9%
з 01.01.2017 по 31.12.2017	3200	1600	100,0%	19,34	9,75	101,7%
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1600	150	10,3%	9,59	0,90	10,4%
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450	72	5,2%	8,69	0,40	4,8%
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378	0	0%	8,29	0,00	0%
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1378	160	13,1%	8,29	1,00	13,7%
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1218	0	0%	7,29	-0,01	-0,1%

Джерело: побудовано за [47]

Регіональний вимір диференціації середньої заробітної плати (табл. 2.4) показовий з точки зору демонстрації структурних диспропорцій вітчизняного ринку праці. Якщо за результатами 2021 року розрив між найвищим (м. Київ) та найнижчим значеннями (Тернопільська, Чернівецька області) становив 1,84 рази, то дані 2025 року фіксують поглиблення цієї диспропорції. Зокрема, м. Київ консолідував домінування з рівнем середньої зарплати майже 39,7 тис. грн/міс., що в 1,5 рази вище середнього значення по Україні. Натомість, аутсайдерами у рейтингу є Чернівецька, Кіровоградська та Чернігівська області, де показники

середньої зарплати складають лише 72–75% від значення по країні в цілому. Отже, розрив між Києвом і аутсайдерами у 2025 році становить уже 2,1-2,2 рази, що свідчить про зростання поляризації у регіональному вимірі оплати праці.

Таблиця 2.5

**Динаміка середньої заробітної плати в Україні
у розрізі регіонів у 2015-2025 рр., грн/місяць**

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2025
Україна (без урахування тимчасово окупованих територій)	4195	5183	7104	8865	10497	11591	14014	25946
Вінницька	3396	4189	6121	7801	9299	10297	12488	22054
Волинська	3291	4047	5849	7324	8663	9256	11445	21504
Дніпропетровська	4366	5075	6939	8862	10751	11681	13669	26803
Донецька	4980	5989	7764	9686	11716	12647	14853	23581
Житомирська	3271	4000	5836	7372	8528	9571	11625	21066
Закарпатська	3381	4298	6355	8070	9202	10193	12235	22171
Запорізька	4200	5080	6863	8726	10480	11556	13782	24599
Івано-Франківська	3402	4202	6074	7551	8817	9980	11988	20271
Київська	4153	5229	7188	9097	11003	11887	14290	25897
Кіровоградська	3282	3974	5792	7191	8360	9603	11180	18737
Луганська	3427	4637	5862	7365	8731	10182	12176	31638
Львівська	3646	4559	6391	8001	9271	10299	12530	23500
Миколаївська	3984	4887	6709	8160	9976	11414	13807	23316
Одеська	3897	4809	6542	8011	9246	10336	12326	21058
Полтавська	3783	4621	6551	8375	9846	10819	12988	22469
Рівненська	3573	4364	6013	7469	8967	10254	12762	22421
Сумська	3449	4131	5946	7324	8579	9785	11844	21181
Тернопільська	2994	3695	5554	6969	8275	9384	11595	19796
Харківська	3697	4448	6244	7657	9081	9968	12051	21591
Херсонська	3123	4046	5842	7058	8187	9354	11398	21847
Хмельницька	3371	4043	5938	7346	8672	9872	12326	21373
Черкаська	3360	4148	6042	7478	8838	9797	11965	21074
Чернівецька	3050	3828	5621	6991	8066	9166	11183	18604
Чернігівська	3295	4002	5636	6995	8206	9328	11363	19544
м. Київ	6732	8648	11135	13542	15776	17086	20558	39750

Джерело: побудовано за [34]

Щодо груп регіонів з порівняно стабільними позиціями слід відзначити стійкість метрополійних центрів – Дніпропетровської та Київської областей, у яких рівень оплати праці значно вище середніх показників по країні. Натомість низка регіонів, які до 2022 року демонстрували відносно стабільну динаміку, у 2025 році опустилися нижче від національного рівня за рівнем оплати праці (Одеська, Харківська, Донецька області). Наближення фронту та постійні удари

по інфраструктурі цих регіонів зумовили відтік бізнесу та висококваліфікованих кадрів, що безпосередньо позначилося на структурі зайнятості та рівні оплати праці. Таким чином, воєнний період не усунув, а посилив довоєнні регіональні диспропорції, надавши їм при цьому нових специфічних форм, пов'язаних із географією збройного конфлікту.

Не менш гострою залишається проблема галузевої диференціації в оплаті праці. Дані 2025 року свідчать, що середня заробітна плата у секторі інформації та телекомунікацій досягає 52,5 тис. грн, в авіаційному транспорті – 43,9 тис. грн, у фінансовій і страховій діяльності – 41,4 тис. грн. На протилежному кінці перебувають охорона здоров'я – 16,9 тис. грн, освіта – 14,6 тис. грн, культура та мистецтво – 13,1 тис. грн. Розрив між галузями сягає чотириразового значення, що є свідченням глибокої структурної деформації вітчизняного ринку праці. Для порівняння, у розвинених країнах ЄС аналогічний галузевий розрив, як правило, не перевищує двократного значення, причому освіта та охорона здоров'я нерідко знаходяться у верхній половині галузевого рейтингу.

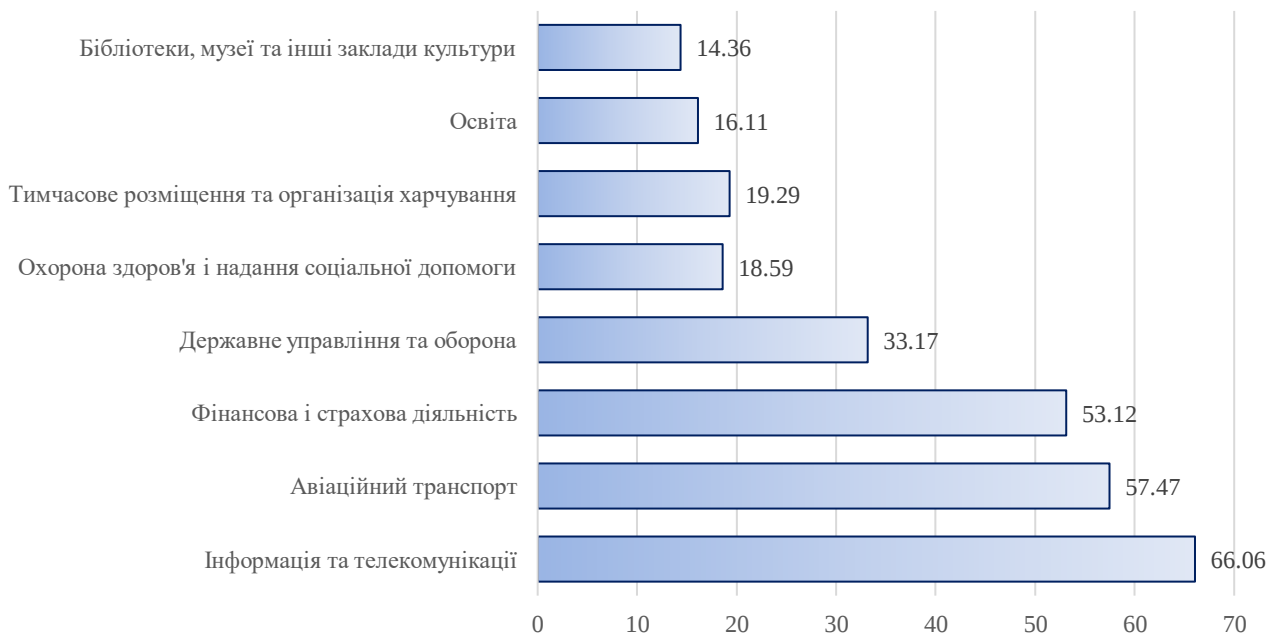

Рис. 2.2. Показники середньої заробітної плати в окремих галузях економіки України у 2025 році, тис. грн/місяць

Джерело: побудовано за [34]

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що галузі з найнижчою оплатою праці водночас висувають найвищі освітні та кваліфікаційні вимоги до своїх працівників. Підготовка лікаря чи педагога передбачає п'ять–шість років вищої освіти і безперервне удосконалення впродовж професійного життя; робота у цих сферах характеризується значним психоемоційним навантаженням і прямим впливом на якість людського капіталу суспільства. Проте ринкова винагорода цієї праці системно занижена. О. Грішнова визначає цю ситуацію як девальвацію кваліфікаційного чинника, коли рівень заробітної плати в Україні визначається переважно галузевою приналежністю та характером власника підприємства (державний чи приватний), але не складністю праці, рівнем відповідальності чи ступенем фахової підготовки [30]. Наслідками цієї ситуації стає наростаючий кадровий дефіцит у галузях соціальної сфери, відтік педагогів та медиків у більш оплачувані сектори або за кордон, поширення неформальних платежів як стихійного компенсатора низького офіційного заробітку – явища, що руйнують якість і загальнодоступність базових суспільних послуг.

Підсумовуючи аналіз стану та динаміки оплати праці в Україні, можна констатувати, що вітчизняний ринок трудових доходів характеризується стійкою тріадою структурних деформацій. Перша полягає у непослідовності політики щодо мінімального стандарту оплати праці, динаміка якого відстає від інфляції в умовах воєнного часу та не забезпечує стабільного реального захисту. Друга – поглиблення регіональної диференціації в оплаті праці, причому воєнний чинник надав цим відмінностям нових форм, не усунувши їх структурних першопричин. Третя – системна деформація міжгалузевої оплати праці, за якої рівень зарплати визначається приналежністю до певної галузі, а не кваліфікацією чи суспільною значущістю праці, що підриває стимули до приходу у соціально важливі професії та прискорює деградацію людського капіталу в ключових суспільних секторах. Подолання цих деформацій потребує системної реформи в оплаті праці поряд із підвищенням фінансової грамотності населення щодо механізмів реалізації та захисту власних трудових прав.

2.2. Тенденції формування доходів населення від самозайнятості та підприємництва

Доходи від самозайнятості та підприємницької діяльності є другим за значущістю компонентом у структурі доходів домогосподарств після заробітної плати, хоча їхня питома вага в Україні залишається нижчою, ніж у розвинених ринкових економіках. Основною формою фіксації підприємницьких доходів у системі національних рахунків залишається прибуток та змішаний дохід, який у складі доходів населення у 2022 році скоротився до 692,9 млрд грн порівняно з 964,9 млрд грн у 2021 році. Такий показник відображає шокову реакцію бізнесу на початок повномасштабного вторгнення. Доходи від власності у 2022 році зменшились до 58,9 млрд грн, що стало найнижчим показником за кілька років. Специфіка формування підприємницьких доходів полягає в їхній значно вищій варіативності та ризиковості порівняно з доходами від найманої праці, адже вони залежать від кон'юнктури ринку, управлінських компетентностей підприємця, доступності фінансових ресурсів та стабільності регуляторного середовища.

В Україні основною інституційною формою самозайнятості та малого підприємництва є фізичні особи-підприємці. На початок 2026 року на обліку перебувало 2,18 млн ФОП, зростання їхньої кількості не зупинилось навіть в умовах масштабної війни (рис. 2.3).

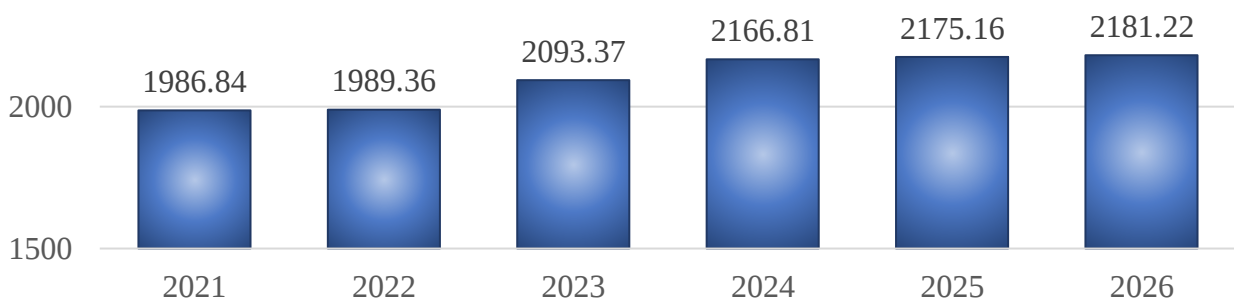

Рис. 2.3. Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців (ФОП) в Україні у 2021-2026 рр., тис. од.

Джерело: побудовано за [1]

76% зареєстрованих ФОП є платниками єдиного податку, причому 13,5% обрали першу групу (мікропідприємці з мінімальним доходом), 37,2% – другу (малий бізнес у сфері послуг та торгівлі), 49,3% – третю (більш широкий спектр діяльності). Тільки 14% усіх ФОП мають найманих працівників, а декларовані доходи підприємців 1–2 груп залишаються відносно невисокими. Це підкреслює тонку межу між самозайнятістю як формою підприємництва та самозайнятістю як вимушеною стратегією виживання в умовах обмеженого ринку праці.

Значний сегмент самозайнятих формують незалежні фахівці (фрілансери), які зайняті переважно в ІТ, дизайні, маркетингу, юридичних та консалтингових послугах. Фріланс поєднує ознаки підприємницької діяльності та індивідуальної трудової зайнятості, формуючи гнучке джерело доходів населення. Аналітика ринку за 2025 рік свідчить про його якісну трансформацію – попри зменшення кількості проєктів на 10,4%, загальний бюджет фріланс-замовлень зріс на 16,7%. Тобто, відбувається концентрація доходів у більш складних і високооплачуваних сегментах, перехід від масових низькобюджетних завдань до проєктів, які мають в основі експертизу та технологічну складність. Водночас зростання кількості фрілансерів (+22,1%) і замовників (+10,5%) відображає підвищення ролі цієї форми зайнятості як адаптаційного механізму в умовах нестабільного ринку праці. У цьому контексті фріланс виступає альтернативним каналом інтеграції робочої сили у глобальні економічні процеси.

Таблиця 2.6

Показники розвитку ринку фрілансу в Україні у 2023-2025 рр.

Показник	2023 рік	2024 рік	2025 рік
Сумарний бюджет проєктів, млн грн	420	528	616
Кількість проєктів, тис. од.	154	144	129
Кількість фрілансерів, тис. осіб	790	904	1100
Середній бюджет проєкту, грн	2 727	3 667	4 775

Джерело: побудовано за [64; 20]

Рівень доходів від фрілансу характеризується значною диференціацією та залежить від людського капіталу, спеціалізації та інтеграції у міжнародні ринки. У 2025 році середній дохід фрілансера становить близько 20–30 тис. грн на

місяць, що співставно із середньою заробітною платою в економіці, тоді як у висококваліфікованих сегментах (зокрема ІТ) доходи можуть перевищувати 100 тис. грн (табл. 2.7). Важливою тенденцією є зростання ролі цифрових навиків та використання технологій штучного інтелекту, які підвищують продуктивність праці та сприяють переходу до більш комплексних і дорогих послуг. Водночас автоматизація рутинних завдань зумовлює зниження доходів фрілансерів у низькокваліфікованих нішах, посилюючи конкуренцію та сегментацію ринку.

Таблиця 2.7

Рівень оплати праці в окремих сегментах фрілансу в Україні у 2025 році

Напрямок фрілансу	Середній дохід на місяць, тис. грн/міс.	Специфіка
ІТ (Програмування)	40-80	Найвищий рівень оплати у Web3 та розробці мобільних додатків
Дизайн (UI/UX, Product)	74-129	Найвищий рівень оплати у Product Design, Graphic/Motion – близько \$1570
Маркетинг & SEO	20-40	Найвищий рівень доходів – у маркетингу
Контент & Копірайтинг	15-30	Залежить від мови, робота з текстами англійською мовою подвоює дохід
Відео & Аудіо	25-45	Найвища динаміка кількості замовлень

Джерело: побудовано за [64; 20]

Важливою проблемою аналізу формування доходів населення від надання послуг та підприємництва є також значна тінізація підприємницьких доходів. За різними оцінками, близько 70-80% операцій з оренди майна здійснюються у тіньовому секторі, а в сегменті оренди житла масштаб неофіційних операцій перевищує 90%. Значний рівень тінізації характерний для нових видів доходів самозайнятих громадян, таких як реклама в соціальних мережах, операцій з криптовалютами, «блогерства», що спотворює показники сукупних доходів населення і унеможливлює точне оцінювання його реального підприємницького потенціалу.

Ключова проблема для розвитку підприємницьких доходів полягає в обмеженості доступу малого бізнесу до фінансових ресурсів. Згідно зі Звітом НБУ про фінансову стабільність за червень 2024 року, кредитування реального сектору було стриманим через те, що банки спрямовували ресурси на придбання

ОВДП. Крім цього, як зазначає Н. Карпишин, навіть серед підприємців, які мають право на кредитування, значна частина свідомо відмовляється від нього через нерозуміння умов кредитних договорів [35]. На думку О. Грішної, людський капітал підприємця як сукупність його знань, компетентностей та мережових зв'язків, виступає не менш важливим ресурсом для генерування доходів, ніж матеріальний капітал [30]. Отже, фінансова неосвіченість підприємців є прямим обмежувачем зростання їхніх доходів.

Доходи від власності є відносно невеликим, але структурно важливим компонентом у сукупних доходах домогосподарств. У 2015-2020 рр. у складі доходів населення вони становили в середньому 2,5-3,0%, у 2022 році – лише 1,1% (58,9 млрд грн) проти 107,2 млрд грн у 2021 році. До доходів від власності належать отримані населенням відсотки за банківськими вкладами, дивіденди від акцій та корпоративних прав, доходи від оренди майна та землі. Структура цих доходів вирізняється суттєвою асиметрією, де основу складають відсотки за депозитами, доступні широкому загалу, а дивідендні доходи та прибутки від операцій на фондовому ринку сконцентровані у незначній частини заможного населення. Структурне співвідношення доходів від власності до ВВП в Україні критично низьке. Зокрема, у 2020-2021 рр. цей показник в Україні складав 2,2-2,3% ВВП, тоді як у розвинених країнах він сягає 8-12%.

Доходи від власності можуть частково розглядатися як доходи від трудової діяльності з двох причин: по-перше, вони уособлюють результат попередньо здійсненої трудової активності, спрямованої на формування активів (капіталу), які в подальшому генерують пасивний дохід; отримання цих доходів передбачає супровідні зусилля суб'єкта з формування, інвестування та управління активами, які забезпечують генерування коштів від їх корисного використання. Доходи від власності характеризуються значно більшою нестабільністю порівняно з іншими джерелами формування сукупних доходів домогосподарств (рис. 2.4).

Динаміка депозитних ставок, від яких залежать обсяги доходів у формі процентних виплат безпосередньо пов'язана з монетарною політикою НБУ. У 2022-2023 рр. на тлі підвищення облікової ставки НБУ до 25%, депозитні ставки

суттєво зросли, що відкрило можливість для отримання відносно привабливого пасивного доходу. Проте зі зниженням у наступні роки облікової ставки ця можливість отримання доходів населенням звузилася, а з урахуванням інфляції по багатьох депозитних пропозиціях вона навіть стала від'ємною. Важливу роль у розширенні доступу до дохідних інструментів відіграли ОВДП, зокрема воєнні облігації. У 2022-2024 рр. при ставках до 19–20% річних по гривневих ОВДП обсяги їх продажу фізичним особам суттєво зросли, сформувавши новий клас роздрібних інвесторів. Доходи від оренди нерухомості також суттєво змінилися під впливом російського вторгнення – якщо у центральних областях вони знизились, то в умовно безпечних регіонах попит на оренду різко зріс через масове переміщення населення, підвищивши доходи місцевих домовласників, а в прифронтових містах драйвером зростання орендних ставок є попит з боку військових.

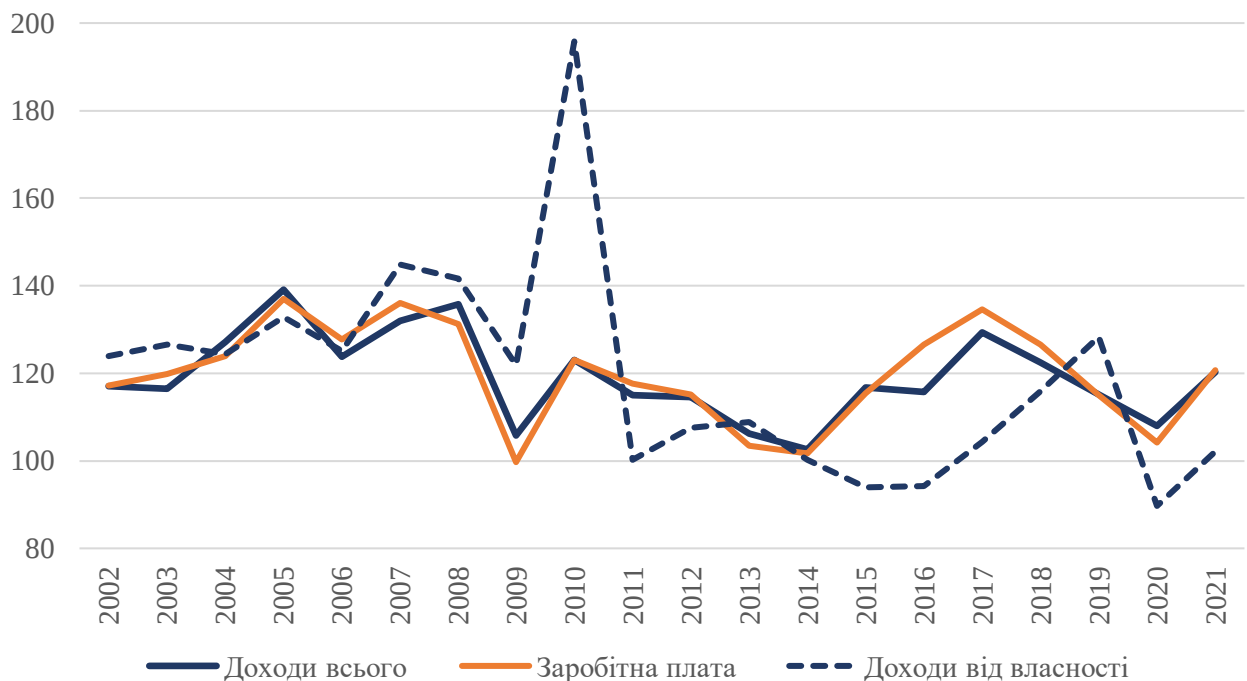

Рис. 2.4. Темпи щорічного зростання доходів населення загалом, у формі заробітної плати та від власності в Україні у 2002-2021 рр., %

Джерело: побудовано за [49]

Участь населення України у фондовому ринку порівняно з розвиненими країнами є критично низькою, що пояснюється низкою причин: нерозумінням принципів роботи фондового ринку; страхом втрати коштів; відсутністю зручних цифрових платформ. На думку О. Одінцова та В. Огороднікова, основними бар'єрами є відсутність довіри до фінансових інститутів через негативний досвід фінансових криз 1990-х і 2000-х років, та нерозуміння базових механізмів ринку капіталів [50]. Цю думку поділяє С. Приймак, який крім нерозуміння принципів роботи фондового ринку до причин ігнорування українцями можливостей заробляти додаткові доходи на фондовому ринку зараховує також низьку обізнаність громадян щодо управління ризиками [51]. Тобто, між доходами від власності та фінансовою освітою існує прямий зв'язок, адже без базових фінансових знань громадянин не здатний свідомо обирати між депозитом, ОВДП, акціями чи інвестиційним фондом, тобто управляти власними активами на свою користь. Підвищення фінансової грамотності, таким чином, є необхідною передумовою зростання доходів від власності.

Розділ 3

НАПРЯМИ МАКСИМІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

3.1. Зарубіжний досвід реалізації програм стимулювання трудових доходів населення

Вивчення зарубіжного досвіду реалізації програм стимулювання трудових доходів населення необхідно розглядати як важливе підґрунтя для розробки обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення політики регулювання цих доходів в Україні. В умовах євроінтеграції нашої держави та її прагнення до впровадження кращих практик соціально-економічного регулювання вивчення відповідного досвіду держав-членів ЄС, а також інших розвинених країн набуває особливої актуальності. Аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що найбільш ефективні результати у сфері підвищення доходів громадян досягаються через комплексне поєднання трьох взаємопов'язаних напрямів державної політики у сфері доходів населення: підтримання зайнятості та ринку праці, розвитку підприємницького середовища і впровадження програм фінансової грамотності.

Серед державних програм підтримки зайнятості населення особливої уваги заслуговує досвід скандинавських країн, передусім Швеції та Данії. Шведська модель так званої «активної політики зайнятості» формувалася ще з 1950-х років під впливом ідей економістів Г. Рена та Р. Мейднера й полягала у поєднанні жорсткої макроекономічної стабілізації, централізованого колективного переговорного процесу та активних заходів сприяння зайнятості. Л. Кац зазначав, що шведські програми перенавчання та субсидованої зайнятості дозволяли підтримувати структурно низький рівень безробіття навіть в умовах кризових явищ. Це позитивно впливало на сукупні доходи домогосподарств [14]. Сучасна шведська система стимулювання доходів населення передбачає активні заходи сприяння зайнятості, які реалізує спеціальне Агентство зайнятості

Arbetsförmedlingen. Ці заходи охоплюють такі дії, як: складання індивідуальних планів пошуку роботи; субсидування найму для роботодавців; програми перекваліфікації та підтримки мобільності робочої сили.

Значний інтерес з точки зору можливості використання в Україні викликає данська концепція «flexicurity», яка передбачає гнучкі умови для роботодавців щодо найму і звільнення працівників, але в поєднанні із розширеними системами соціального захисту безробітних та активними програмами зайнятості. Основні аспекти цієї концепції проаналізовані у працях Т. Андерсена та М. Сварера [2]. Особливість данської моделі полягає в тому, що вона виконує подвійне завдання: з одного боку, допомагає зайнятим зберегти роботу; з іншого боку, забезпечує швидке повернення до продуктивної зайнятості тим, хто її втратив. Завдяки цьому данська модель активного захисту працюючих осіб забезпечує мінімізацію втрати доходів населення. За даними ОЕСР, рівень заміщення доходу при безробітті в Данії сягає 90% від попереднього заробітку протягом перших місяців, що дозволяє громадянам зберігати купівельну спроможність та не скочуватися у бідність. Важливою особливістю данської моделі «flexicurity» є активна профорієнтація та обов'язковий моніторинг активності безробітних у пошуку роботи, що запобігає перетворенню соціальних виплат на постійне джерело існування замість інструмента тимчасової підтримки.

Досвід Німеччини у сфері підтримки зайнятості пов'язаний передусім із системою Kurzarbeit – скороченого робочого часу, яка дозволяє роботодавцям тимчасово скорочувати години роботи замість масових звільнень, при цьому держава компенсує частину втраченого заробітку працівникам. Ця система набула широкого застосування під час фінансової кризи 2008-2009 рр. і пандемії COVID-19. На думку О. Бланшар, подібні механізми дають можливість зберігати людський капітал в підприємствах та уникати великих соціальних витрат, пов'язаних із тривалим безробіттям. Водночас, меншого шоку також зазнають доходи домогосподарств, які зіштовхуються з ризиком значного падіння у випадку стандартного звільнення працівника [6]. Не варто ігнорувати також психологічні переваги німецької моделі підтримки зайнятості, адже збереження

робочого місця навіть у скороченому форматі підтримує фінансову впевненість працівника та його схильність до споживання. Завдяки цьому держава може уникнути зниження внутрішнього попиту в періоди зростання безробіття. Важливою складовою німецької моделі підтримки зайнятості є також мережа регіональних агентств зайнятості Bundesagentur für Arbeit, які поєднують функції виплати допомоги та активного посередництва на ринку праці.

Предметом окремого наукового дискурсу є проблематика стимулювання зайнятості в умовах збройного конфлікту та відновлення після нього. На підставі вивчення досвіду Боснії та Герцеговини, Руанди та Ізраїлю після збройних конфліктів П. Кольє і А. Хоффлер роблять висновок, що ефективне збереження та відновлення рівня зайнятості у період після завершення конфлікту потребує цілеспрямованих державних програм переорієнтації зайнятості з воєнного на цивільний сектор, залучення міжнародної технічної допомоги та пільгового кредитування підприємств, які відновлюють діяльність [9]. Такі аргументи мають особливий інтерес для України, коли в умовах повномасштабної агресії частина промислового та людського потенціалу країни переорієнтована на потреби оборони, і питання повоєнної реінтеграції цих ресурсів у цивільну економіку набуде першочергового значення.

Вагомий досвід реалізації програм підтримки малого та середнього бізнесу як інструменту стимулювання росту доходів громадян від трудової діяльності мають США. У цій країні за їхнє виконання відповідає спеціальна структура – Адміністрація малого бізнесу (SBA). Субсидовані позики для початківців-підприємців, програми мікрокредитування і консультаційні сервіси через мережу SCORE, які надає SBA, відіграють помітну роль у зниженні бар'єрів для започаткування власного бізнесу, особливо серед вразливих груп населення, таких як жінки, ветерани та інші [10]. Програма мікрокредитування SBA надає позики розміром до 50 тис. дол. для стартапів, завдяки чому тисячі громадян отримують можливість реалізувати свій підприємницький потенціал та сформувати самостійне джерело доходу. Важливим елементом американської моделі є також система бізнес-інкубаторів та акселераторів, які надають послуги

менторства та консультування. На наш погляд, така практика має виняткові переваги, оскільки для підприємців початківців проблемою є не тільки нестача фінансових ресурсів, але й брак управлінських компетентностей та досвіду.

Комплексний підхід держави до формування підприємницької екосистеми покладений в основу сингапурської моделі підтримки підприємництва [17]. Уряд Сингапуру реалізує програми стимулювання зайнятості та підприємництва через агентство Enterprise Singapore. Ця структура надає гранти для стартапів, субсидії для досліджень і розробок, а також реалізує програми наставництва та акселерації. Крім цього, у Сингапурі передбачено преференційне оподаткування для нових підприємств, що також допомагає підприємцям початківцям у період стартового розвитку. Необхідно звернути увагу на те, що сингапурська система інтегрує підтримку підприємництва із загальною стратегією розвитку людського капіталу. Зокрема, одним із проявів такої інтеграції є концепція «SkillsFuture», за якою громадяни беруть участь у системі накопичення освітніх кредитів, які можуть бути використані для підвищення кваліфікації у будь-якому віці. Отже, досвід Сингапуру демонструє, що успішна підприємницька держава будується не на разових грантах, а на безперервній системі розвитку компетентностей. Завдяки цьому підприємці отримують інструментарій для адаптації до мінливого ринкового середовища.

Активно використовувала підтримку підприємництва для післявоєнного відновлення економіки також Республіка Корея. Після Корейської війни ця країна перетворилася з аграрної периферії на одну з провідних індустріальних держав, значною мірою завдяки цілеспрямованій державній підтримці малого та середнього підприємництва. Й. Сонг визначає корейський підхід до підтримки зайнятості та підприємництва як поєднання стимулюючої промислової політики з жорсткими стандартами результативності для підприємств-одержувачів допомоги. За програмами підтримки підприємництва держава надавала доступ до пільгових кредитів для бізнесу, реалізовувала заходи із захисту внутрішнього ринку, але вимагала від підприємств досягнення конкурентоспроможності на міжнародних ринках [16]. На наш погляд, такий принцип умовності державної

підтримки має бути покладений в основу ефективної підприємницької політики в Україні.

Поряд із програмами підтримки зайнятості та підприємництва, важливу роль у стимулюванні приросту доходів домогосподарств відіграють програми фінансової грамотності. Дослідження А. Лусарді та О. Мітчелл демонструють статистично значущий зв'язок між рівнем фінансових знань населення та його здатністю ефективно управляти власними доходами, формувати заощадження та здійснювати інвестиції. Проаналізувавши дані по 150 тисячах домогосподарств у 25 країнах, вчені довели, що низька фінансова грамотність стає причиною неефективного планування власного доходу після виходу на пенсію, надмірного накопичення боргів та нераціонального розподілу активів домогосподарства. Як підсумок, недостатня фінансова обізнаність негативно позначається на рівні добробуту кожного члена домогосподарства [18].

Розвинені країни досягли помітних успіхів у реалізації програм сприяння фінансовій грамотності населення. Наприклад, у США таку програму реалізують Бюро фінансового захисту споживачів (CFPB) та Рада з фінансової грамотності та освіти. Поряд з цим, Федеральна корпорація страхування депозитів (FDIC) започаткувала програму «Money Smart» для малозабезпечених верств населення і мігрантів, в рамках якої її учасники отримують безкоштовні курси фінансового планування, бюджетування та кредитної грамотності. За підсумками оцінювання понад 200 програм підвищення фінансової грамотності Д. Фернандес, Дж. Лінч та Р. Г. Нетермейер стверджують, що найбільший ефект дають просвітницькі програми, які спрямовані не тільки на передачу знань, але також на конкретні зміни у фінансовій поведінці людей [11]. Ця думка дає підстави стверджувати, що навчальні програми з фінансової грамотності мають проєктуватись навколо практичних ситуацій прийняття рішень і не передбачати виключно лекційний формат донесення інформації. Крім цього, просвітницькі заходи також мають враховувати специфіку конкретної цільової аудиторії, щоб посилити ефект від навчання.

Найбільш системно до реалізації заходів із підвищення рівня фінансової грамотності населення підходять у Великобританії. Під керівництвом Money and Pensions Service (Національна консультативна служба при Міністерстві праці та пенсій) у країні реалізується Національна стратегія фінансової грамотності, яка охоплює усі вікові групи населення – від шкільних програм фінансової освіти до підтримки людей похилого віку у питаннях пенсійного планування. Як свідчать тематичні дослідження, ці програми фінансового консультування у поєднанні з обов'язковим зарахуванням фінансової освіти до програми шкільного навчання демонструють високу ефективність у розвитку фінансових компетентностей молоді [3]. Результати моніторингу цієї програми свідчать, що учасники заходів із фінансового консультування на 24% рідше використовують споживчі кредити з не вигідними умовами та вдвічі частіше формують надзвичайний фінансовий резерв (так звану «подушку безпеки») у розмірі принаймні тримісячних витрат [3].

Особливістю програм фінансової грамотності в Австралії є їхнє поєднання з програмами пенсійних накопичень. Система обов'язкових пенсійних внесків «Superannuation» доповнюється державними програмами консультування щодо розміщення пенсійних активів. Це допомагає населенню усвідомлено підходити до формування заощаджень, що має позитивний економічний ефект і підвищує ймовірність належного пенсійного забезпечення австралійців після завершення трудової діяльності. На думку М. Гарман та Дж. Фокс, поєднання обов'язкового характеру особистих накопичень із освітніми програмами з управління цими заощадженнями демонструє високу ефективність і дає можливість формувати у громадян не лише «здорові» фінансові навички, але й відповідальну фінансову поведінку [12].

Особливий інтерес мають програми підвищення фінансової грамотності у країнах Центрально-Східної Європи, які дещо подібні до України за моделлю економіки та поступово інтегруються у європейський економічний простір. Серед цих країн вирізняється Естонія, яка визнана одним із лідерів у сфері цифровізації публічного управління та розвитку електронних фінансових послуг.

Програми фінансової грамотності в Естонії реалізуються через Фонд фінансової грамотності (Rahatarkus), який надає безкоштовні онлайн-курси, інструменти планування особистого бюджету та консультаційну підтримку громадян. На думку Л. Клеппера і А. Лусарді, ключовим чинником ефективності естонської системи підвищення фінансової грамотності є те, що вона передбачає інтеграцію цифрових інструментів фінансового управління з освітніми програмами [15]. Після інтеграції до ЄС загальнонаціональну програму «Мої фінанси» (Moje finance) започаткувала Польща. Ця програма поєднувала шкільну фінансову освіту з активною просвітницькою медіакампанією і наданням безкоштовних консультаційних послуг через мережу регіональних фінансових консультантів. Завдяки реалізації цієї програми впродовж п'яти років вдалось досягти значного підвищення рівня охоплення населення базовою фінансовою освітою.

Узагальнюючи зарубіжний досвід, можна виокремити декілька ключових принципів ефективних програм стимулювання трудових доходів населення. По-перше, успішні програми є комплексними, тобто поєднують заходи ринку праці, підтримки підприємництва та фінансової освіти. По-друге, вони орієнтовані на конкретні вразливі групи населення – молодь, жінок, осіб з обмеженими можливостями, мігрантів та, що особливо актуально для України, внутрішньо переміщених осіб. По-третє, ефективні програми передбачають активне залучення роботодавців та фінансових установ як партнерів, а не лише держави як єдиного суб'єкта підтримки. По-четверте, умовність державної підтримки підприємництва, тобто прив'язування допомоги до досягнення конкретних результатів значно підвищує її ефективність і запобігає нецільовому витрачання ресурсів. Нарешті, впровадження цифрових інструментів та онлайн-платформ підвищує рівень охоплення та доступність просвітницьких програм, знижує операційні витрати та усуває географічні бар'єри. Ці принципи мають стати основою для формування вітчизняної системи підтримки та максимізації доходів громадян як у воєнний, так і у повоєнний період.

3.2. Перспективні напрями підвищення доходів громадян через розвиток фінансової грамотності

Питання збільшення доходів громадян, зокрема від трудової діяльності, в умовах воєнний дій та поствоєнного відновлення економіки постає з особливою гостротою. Поряд із традиційними підходами до збільшення доходів, такими як підвищення рівня оплати праці, розширення соціальних трансфертів, зниження безробіття, сучасні виклики вимагають пошуку додаткових та нестандартних шляхів вирішення цього питання. Серед найбільш перспективних способів підвищення доходів населення, значення якого у XXI ст. помітно зростає, у науковій та експертній спільноті називають підвищення фінансової грамотності. Фінансова грамотність як сукупність знань, навичок та поведінкових установок у сфері управління особистими фінансами може суттєво розширити можливості громадян щодо примноження власних доходів, захисту від фінансових ризиків і раціонального розподілу наявних ресурсів. При цьому важливо усвідомлювати, що фінансова грамотність є не самоціллю, а інструментом досягнення реальних економічних результатів – зростання добробуту конкретних домогосподарств та зміцнення фінансової стабільності суспільства загалом.

Фінансова освіта є базовим фундаментом підвищення добробуту громадян через розвиток їхньої здатності приймати обґрунтовані фінансові рішення. На думку А. Лусарді та О. Мітчелл [18], фінансова освіта впливає на добробут через кілька каналів: підвищує схильність до заощаджень та накопичення пенсійних активів; збільшує участь у фондовому ринку та інших формах інвестування; знижує ймовірність потрапляння у боргові пастки та накопичення надмірних зобов'язань. Дослідження цих науковців засвідчує, що громадяни з вищим рівнем фінансової грамотності накопичують приблизно вдвічі більше багатства до виходу на пенсію порівняно з тими, хто має низький рівень фінансових знань.

Впродовж багатьох років вітчизняні науковці наголошували на системній недостатності фінансової освіти в Україні, яка в першу чергу виявлялась через відсутність комплексних навчальних програм на рівні загальноосвітніх закладів.

Крім цієї проблеми, Т. Смовженко та А. Кузнєцова у публікації від 2013 року вказували на нерозвиненість мережі центрів фінансового консультування, а також низький рівень залучення фінансових установ до освітніх ініціатив [62]. Попри те, що з дати виходу цієї статті пройшло більше десятиліття, проблема слабкої фінансової інклюзії в Україні залишається винятково актуальною. За оцінками Н. Версаль, тільки незначна частина вітчизняного населення здатне правильно відповісти на базові питання про інфляцію, складний відсоток та диверсифікацію ризиків – це значно нижче, ніж у більшості країн ЄС [23].

Враховуючи незадовільну ситуацію щодо рівня фінансової грамотності населення, перспективним напрямом фінансової освіти в Україні є впровадження цільових просвітницьких програм, орієнтованих на різні верстви громадян. У 2021 році НБУ спільно з Міністерством освіти України розпочали реалізацію пілотного проєкту з введення елементів фінансової грамотності до шкільних програм. В подальшому ця ініціатива переросла у рішення щодо впровадження фінансової грамотності як обов'язкового предмета у шкільну програму, що вивчатиметься у середній і старшій школі. Таке рішення цілком обґрунтоване, оскільки міжнародний досвід переконливо свідчить, що раннє та системне фінансове навчання формує відповідальні фінансові звички на все життя. Втім, не вирішеним залишається питання охоплення фінансовою просвітою інших категорій громадян, посилення її інклюзивного характеру. У цьому контексті можна виокремити і необхідність розробки спеціалізованих освітніх програм для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та осіб з інвалідністю, яким потрібні додаткові знання про фінансові інструменти підтримки, можливості започаткування бізнесу на новому місці чи з урахуванням нового статусу задля відновлення фінансової стабільності у нових умовах. Враховуючи позитивний зарубіжний досвід, такі програми не мають обмежуватись тільки лекційною формою донесення інформації, а передбачати проведення вебінарів, освітніх платформ, диспутів, бібліотечних програм.

Зважаючи на те, що провідну роль у формуванні трудових доходів населення відіграють доходи від найманої праці, то важливо приділити увагу

пошуку шляхів їхнього нарощування. Серед безпосередніх механізмів зростання таких доходів найперше доцільно вказати на підвищення продуктивності праці найманих працівників через розвиток їхніх професійних компетентностей. Як зазначає автор теорії людського капіталу Г. Беккер, інвестиції у власну освіту та кваліфікацію є одними з найприбутковіших у довгостроковій перспективі, а підвищення рівня людського капіталу безпосередньо корелює із зростанням заробітної плати [5]. Для найманих працівників в Україні це означає потребу в систематичному підвищенні кваліфікації, здобутті нових сертифікацій та опануванні суміжних спеціальностей, які підвищують їхню ринкову вартість на ринку праці. Важливу роль у цьому процесі відіграє фінансова грамотність, адже людина, яка розуміє механізм формування заробітної плати на конкурентному ринку праці, може свідомо оцінити перспективну дохідність вкладень у власну освіту та раціонально розподілити ресурси між задоволенням поточних потреб і довгостроковою інвестицією у власний розвиток.

Підвищення трудових доходів найманих працівників нерозривно пов'язане з їхньою здатністю ефективно вести переговори про рівень оплати праці. За висновками Л. Бабкок і С. Лашевера, значна частина найманих працівників, особливо жінок та молоді, ніколи не ініціювала переговорів з роботодавцем щодо підвищення зарплати, хоча саме такі переговори є одним із найефективніших способів збільшення трудових доходів без зміни місця роботи [4]. Фінансово грамотний працівник може об'єктивно оцінити ринкову вартість своєї праці та орієнтуючись на дані ринку праці аргументовано обґрунтувати свій запит на підвищення зарплати через конкретні показники особистої результативності. Він також може усвідомити реальну вартість соціального пакету, додаткових виплат і нефінансових складових компенсації, які пропонує роботодавець в доповнення до основного окладу. Тому важливим, але недооціненим напрямом фінансової грамотності в Україні, на наш погляд, є поширення культури усвідомленого ставлення до власної ринкової вартості.

Окремий вплив на рівень трудових доходів найманих працівників, які вони можуть фактично використати на придбання товарів і послуг) справляє також

обізнаність щодо можливостей оптимізації оподаткування заробітної плати та використання передбачених законодавством податкових пільг і соціальних відрахувань. В Україні значна частина найманих працівників не користується правом на податкову соціальну пільгу, не знає про можливість повернення частини ПДФО через механізм податкової знижки при витратах на освіту, лікування чи іпотечне кредитування. За висновками В. Романіва, тільки близько 12% найманих працівників коли-небудь подавали декларацію про доходи з метою отримання податкової знижки, хоча значна частина з них мала для цього правові підстави [54]. Таким чином, підвищення обізнаності громадян щодо механізмів законного зменшення податкового навантаження є прямим і відносно швидким шляхом збільшення реальних наявних доходів без будь-яких змін у рівні нарахованої заробітної плати.

Необхідно також зупинитися на тіньовій зайнятості та її наслідках для добробуту найманих працівників. Значна частина зайнятих в Україні отримує заробітну плату у конвертах або оформлена на мінімальну ставку з неофіційною доплатою. Хоча в короткостроковій перспективі такий формат може здаватися вигідним через нижче податкове навантаження, фінансово грамотна людина усвідомлює його довгострокові витрати, адже відсутність внесків до пенсійного фонду суттєво знижує майбутні пенсійні доходи; неможливість підтвердити офіційний дохід закриває доступ до банківського кредитування на прийнятних умовах; незахищеність трудових прав збільшує ризик довільного звільнення або не виплати заробітної плати. Як зазначає Ф. Шнайдер, перехід зайнятості з тіньового до офіційного сектору економіки підвищує довгостроковий добробут домогосподарств навіть у тих випадках, коли короткостроковий чистий дохід при цьому дещо знижується, бо відкриває доступ до кредитів, соціального захисту і пенсійних накопичень [19]. Формування розуміння цих довгострокових взаємозалежностей є важливим завданням програм фінансової грамотності, орієнтованих на найманих працівників.

З початком масштабної війни в Україні значних змін зазнав ринок праці – частина галузей скоротилася або перестала функціонувати, тоді як попит у

секторах оборонної промисловості, логістики, відновлення інфраструктури, ІТ та цифрових послуг зріс. Для громадян, які втратили зайнятість у традиційних секторах, актуальним питанням стає переорієнтація на затребувані ринком праці професії, що також потребує уваги з боку держави у формі відповідних програм перенавчання та підвищення кваліфікації. Ефективність програм перенавчання зростає, якщо їхні учасники мають базову фінансову грамотність. У цьому випадку вони можуть самостійно оцінити перспективну дохідність обраного напрямку перекваліфікації, розрахувати строк окупності витрат на навчання та свідомо обрати оптимальну освітню траєкторію.

Поряд із перекваліфікацією і перенавчанням, зростання трудових доходів громадян потребує розвитку підприємництва та самозайнятості. Як стверджує Н. Карпишин, через обмежений доступ до фінансових ресурсів, складність регуляторного середовища та недостатній рівень підприємницьких знань серед населення рівень підприємницької активності в Україні залишається порівняно низьким [35]. Комплексний підхід до розвитку підприємницьких доходів має передбачати такі дії: навчальні програми для початківців-підприємців з основ ведення бізнесу, маркетингу і фінансового управління; розвиток системи мікрокредитування для стартапів та малого бізнесу; менторські програми, які поєднують досвідчених підприємців з початківцями. В умовах воєнного часу особливого значення набуває реалізація подібних програм для внутрішньо переміщених осіб, значна частина яких до вимушеного переселення провадила активну підприємницьку діяльність і здатна відновити її за умов відповідної підтримки. На переконання В. Борщевського, І. Куропася та О. Микити, для України перспективний шлях розвитку в умовах тривалих безпекових ризиків полягає у формуванні «москітної» економіки, тобто моделі, яка заснована на розгалуженій мережі гнучких малих підприємств з високою здатністю до адаптації [21].

Одним із динамічних напрямів розширення можливостей громадян для збільшення доходів є розвиток цифрової грамотності і навичок використання цифрових продуктів. Фінансові технології (fintech) відкривають принципово нові

можливості для управління особистими фінансами, створення заощаджень та інвестування, які раніше були доступні лише інституційним або великим приватним інвесторам. На думку Й. Чуна, С. Чаттерджі та Т. Й. Пака, поширення смартфонів та мобільних фінансових застосунків демократизує доступ до фінансових послуг, особливо для населення з низькими доходами та мешканців сільської місцевості, які раніше мали обмежений доступ до банківської інфраструктури [8]. Серед цифрових інструментів найбільший потенціал для збільшення доходів населення мають такі:

- мобільні застосунки для управління особистим бюджетом (Monobank, Приват24, міжнародні рішення YNAB та Mint), які допомагають відстежувати витрати, планувати бюджет та виявляти резерви для заощаджень. Мобільні банківські застосунки також дають можливість інвестувати невитрачені кошти на придбання боргових цінних паперів держави, таких як військові облігації, що забезпечує додатковий інвестиційний дохід;

- онлайн-платформи для інвестування (робо-есвайзери, краудфандингові та краудінвестиційні платформи), які спрощують процес виходу на ринок капіталів навіть для дрібних інвесторів. За даними предметних досліджень, регулярне використання застосунків для особистого фінансового планування підвищує рівень заощаджень у середньому на 19–25% [13];

- цифрові освітні платформи, які дають можливість здобути нові навички та підвищити кваліфікацію для покращення конкурентоспроможності на ринку праці. Особливі перспективи у цьому напрямку мають навчальні продукти із використанням ШІ, які суттєво спрощують процес навчання і мають здатність підлаштовуватись під особливості конкретного індивіда.

Важливим цифровим механізмом підвищення доходів в умовах тотальної цифровізації економіки виступає також розвиток платформної зайнятості та цифрових ринків фрилансу. Платформи Upwork, Freelancer, Toptal, Fiverr дають можливість монетизувати свої навички на глобальному ринку праці, отримуючи доходи у твердій валюті. За даними Національного банку України, надходження від IT-сектору та фрилансу за кордоном щороку зростають і складають значну

частку приватних переказів в Україну. Цифрова фрилансова зайнятість особливо актуальна для молоді та інших категорій населення, які проживають у малих містах та сільській місцевості, де традиційні можливості зайнятості обмежені, але є доступ до Інтернету та цифрові компетенції [46]. Актуальність цієї форми зайнятості особливо зросла в останній рік, коли взимку через постійні ракетні обстріли енергетики та катастрофічні проблеми з теплопостачанням у великих містах значна частина громадян змушені були тимчасово переїхати у села та малі міста на час опалювального сезону. Проте, вихід на ринок цифрової зайнятості потребує не лише технічних навичок, але й знань у сфері управління особистими фінансами – зокрема, планування нерегулярних доходів, формування резервного фонду на безробітні або малодохідні періоди, оптимізації оподаткування доходів від самозайнятості.

Окрему увагу у контексті диверсифікації джерел формування доходів від економічної активності необхідно звернути на розширення можливостей для інвестування. Незважаючи на те, що впродовж тривалого часу депозити в банках залишаються найпопулярнішим інструментом збереження коштів, на теперішній час вони втрачають свою привабливість через низький рівень реальних ставок за депозитами, які навіть не забезпечують захисту заощаджень від інфляції. За спостереженнями О. Одінцова та В. Огороднікова, низький реальний відсоток за депозитами, а нерідко й від'ємна реальна дохідність в умовах інфляції, роблять їх недостатніми для примноження доходів [50]. У цьому плані перспективними альтернативними інвестиційними можливостями для населення виступають вкладення: в облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) як порівняно безпечний інструмент з передбачуваною дохідністю; ринок корпоративних облігацій та акцій через брокерські рахунки; внески в інвестиційні фонди (ПФ, ІСІ), які дозволяють диверсифікувати вкладення навіть при невеликих сумах. Цифрові продукти значно розширюють можливості для інвестування коштів громадян у цінні папери та фондові інструменти.

Особливої уваги серед цифрових інструментів підвищення інвестиційних доходів громадян заслуговують біржові інвестиційні фонди (Exchange Traded

Funds, ETF) як інструмент, який поєднує переваги диверсифікації портфельного інвестування з простотою та доступністю мобільних технологій. ETF – це фонди, які торгуються на біржі аналогічно до звичайних акцій і відтворюють динаміку певного індексу, галузі, товарного ринку або іншого активу. За розрахунками Дж. Богла, пасивні індексні стратегії на основі низьковитратних фондів у довгостроковій перспективі значно перевершують більшість активно керованих портфелів після врахування комісійних витрат, а тому можуть вважатись оптимальним інструментом для інвестора-початківця з обмеженим капіталом [7]. Сучасні мобільні брокерські застосунки (Freedom24, Interactive Brokers, Revolut, Trading 212, eToro) надають українським інвесторам прямий доступ до світових біржових майданчиків та можливість придбати частки ETF від провідних керуючих компаній (BlackRock iShares, Vanguard, SPDR). Важливо, що завдяки механізму дробових акцій розмір інвестицій може складати від кількох доларів і більше. Це принципово знижує поріг входу на глобальний фондовий ринок і робить його доступним для широких верств населення.

Крім доступу до ETF мобільні інвестиційні застосунки пропонують громадянам широкий спектр інших інвестиційних можливостей, реалізація яких раніше вимагала відвідування банківського відділення або брокерської компанії. Зокрема, через мобільні додатки («Дія», інтерфейси Monobank і ПриватБанк) інвестори можуть купувати ОВДП. Мобільні платформи також забезпечують доступ до накопичувальних рахунків із підвищеною відсотковою ставкою, автоматизованого реінвестування дивідендів, структурованих депозитних продуктів, а також до так званих «цифрових золотих» рахунків, які дозволяють інвестувати у дорогоцінні метали без фізичного зберігання. Спрощення інтерфейсу прийняття інвестиційних рішень є одним із найбільш ефективних способів подолання поведінкових бар'єрів, які утримують населення від виходу на ринок капіталів. Для більшості людей складність процедури оформлення інвестицій нерідко є потужнішим стримуючим чинником, ніж нестача коштів або знань.

Важливою функцією мобільних інвестиційних платформ є автоматизація процесу накопичення через механізм регулярних інвестицій – коли інвестор вкладає фіксовану суму через рівні проміжки часу незалежно від поточної ринкової кон'юнктури. Більшість сучасних мобільних застосунків передбачають налаштування автоматичного щотижневого або щомісячного списання коштів на інвестиційний рахунок. Така автоматизація інвестиційних внесків підвищує показник утримання інвесторів на платформі та середній розмір накопиченого капіталу більш ніж удвічі порівняно з форматом ручного внесення коштів, оскільки усуває психологічний бар'єр прийняття рішення при кожному окремому платежі. Крім цього, інтегровані в мобільні платформи алгоритмічні радники (робо-есвайзери) автоматично формують і балансують інвестиційний портфель відповідно до профілю ризику інвестора. Раніше такий рівень управління активами був доступний тільки клієнтам із великими капіталами в рамках послуг private banking.

Незважаючи на розширення можливостей щодо отримання інвестиційних доходів, населення в Україні доволі обережно ставиться до такого способу примноження власного добробуту. За оцінками С. Приймак, основні бар'єри для виходу українців на фондовий ринок полягають у нерозумінні принципів роботи фондового ринку (58% респондентів), страху втрати коштів через низьку обізнаність щодо управління ризиками (47%), відсутності зручних та зрозумілих цифрових платформ для входу на ринок (39%) [51]. Можемо простежити чіткий зв'язок між фінансовою освітою та інвестиційною активністю населення, коли підвищення фінансової грамотності є необхідною передумовою для ефективного використання інвестиційних можливостей. Держава може сприяти залученню громадян на ринок капіталів також через спрощення регуляторних вимог для роздрібних інвесторів, запровадження податкових стимулів для довгострокових інвестицій (подібно до індивідуальних інвестиційних рахунків у Великобританії або США), розвиток інфраструктури фондового ринку і захист прав дрібних акціонерів.

Узагальнюючи перспективні напрями підвищення доходів громадян через розвиток фінансової грамотності, можна стверджувати, що Україна стоїть перед необхідністю комплексних системних змін у цій сфері. Ефективна стратегія збільшення та диверсифікації доходів громадян має передбачати дії у таких напрямках: розвиток інклюзивних програм фінансової освіти для різних верств населення; розвиток мережі безкоштовних консультаційних центрів фінансового планування у партнерстві з НБУ, банківськими установами та громадськими організаціями; стимулювання розвитку fintech-рішень для управління особистими фінансами та інвестування; формування інституційної бази для виходу роздрібних інвесторів на фондовий ринок через спрощення регулювання та податкові стимули; реалізацію програм диверсифікації доходів для вразливих категорій населення. Реалізація цих напрямів потребує консолідованих зусиль держави, фінансових установ та громадськості і має стати невід'ємною частиною ширшої стратегії відновлення та стійкого розвитку України у повоєнний період.

ВИСНОВКИ

Домогосподарства в умовах ринкової економіки виступають ключовими суб'єктами фінансових відносин, беруть участь у розподілі й перерозподілі ВВП, у процесі чого формують свої доходи, необхідні для задоволення їхніх потреб та заощаджень. Обсяги та структура доходів домогосподарств виступають мірилом якості їхніх фінансових рішень, здатності членів домогосподарства усвідомлено управляти власними фінансовими ресурсами, шукати додаткові джерела їхнього формування. Одним із важливих чинників, які визначають ці характеристики людини є рівень її фінансової грамотності. Результати кваліфікаційної роботи, яка присвячена питанням теорії та практики формування доходів населення від трудової діяльності у контексті фінансової грамотності дають підстави виробити низку висновків та пропозицій, представлених нижче.

Доходи домогосподарств від трудової діяльності, які об'єднують такі складові, як заробітна плата, прибуток від підприємництва та змішаний дохід, є провідною складовою сукупних доходів населення й відіграють вирішальну роль у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств. На підставі узагальнення наукових підходів до їхнього визначення ці доходи охарактеризовані як грошові та натуральні надходження, що формуються внаслідок безпосередньої трудової та підприємницької активності членів домогосподарства і є основою їхнього матеріального добробуту. Важливою ознакою трудових доходів є регулярність їхнього надходження, яка безпосередньо визначає рівень фінансової стійкості та здатності домогосподарства до обґрунтованого перспективного планування.

Формування трудових доходів домогосподарств відбувається під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників, зокрема макроекономічного середовища і стану ринку праці, галузевої та регіональної структури економіки, процесів демографічного розвитку, інституційного регулювання, а також індивідуальних характеристик кожного члена домогосподарства. Серед чинників формування доходів від трудової діяльності в сучасних умовах особливе місце посідає рівень фінансової грамотності населення, яка визначає здатність індивіда приймати

обґрунтовані рішення щодо зайнятості, управління власними доходами, формування заощаджень та участі в процесах інвестування. Фінансово освічена особа здатна підвищити свою ринкову вартість, ефективно вести переговори з роботодавцем щодо рівня оплати праці, скористатися доступними податковими пільгами, вийти на альтернативні сегменти ринку праці й диверсифікувати таким чином джерела доходів, обґрунтовано реалізувати підприємницьку ініціативу.

Аналіз динаміки та структури доходів населення від трудової діяльності в Україні виявив низку суперечливих тенденцій. Доходи населення від найманої праці демонструють стійке зростання, за період 2018-2024 рр. фонд оплати праці в Україні збільшився з 1,4 до 3,7 трлн грн. Водночас через інфляційні процеси реальна купівельна спроможність цих доходів зростала нижчими темпами, а в 2022-2023 рр. взагалі спостерігалось їх падіння. Динаміка мінімальної зарплати, яка у 2023-2025 рр. фактично не зростала в реальному вимірі, свідчить про те, що основний стандарт оплати праці не забезпечує ефективного захисту трудових доходів населення від знецінення. Впродовж багатьох років спостерігається надмірна галузева і територіальна диференціація в оплаті праці. Зокрема, рівень оплати праці у секторі ІТ перевищує показники освіти та охорони здоров'я у 4 рази, попри те, що високі кваліфікаційні вимоги до працівників існують у всіх цих галузях, а підготовка кадрів для них вимагає значних інтелектуальних зусиль та фінансових витрат. З початком масштабної війни додатково поглибилась нерівність в оплаті праці у розрізі регіонів, розрив між Києвом та регіонами-аутсайдерами у 2025 році сягнув 2,1-2,2 рази порівняно з 1,8 рази у довоєнні роки.

Помітною структурною зміною доходів населення від трудової діяльності є також радикальний перерозподіл фонду оплати праці на користь сфери державного управління й оборони. У 2022 році витрати на оплату праці в обороні та державному управлінні зросли у 3,4 рази, сягнувши до 2024 року 36,6% загального фонду оплати праці по всіх галузях. Відповідно, частка цивільної економіки у прирості витрат на оплату праці суттєво скоротилась. Особливо складна ситуація у соціальній сфері, де впродовж перших років масштабної війни фіксувалось падіння фонду оплати праці. Отже, з урахуванням впливу інфляції

відбулось глибоке знецінення доходів від трудової діяльності педагогів та представників галузей економіки, які продукують суспільні послуги.

Суперечливою динамікою характеризуються доходи від самозайнятості та підприємництва. Кількість зареєстрованих підприємців продовжує зростати, не зважаючи на ускладнення воєнного періоду, і на початок 2026 року сягнула 2,18 млн осіб. Водночас, початок масштабної війни в Україні спричинив різке падіння обсягів підприємницьких доходів населення, а простежити подальшу їх динаміку неможливо через закритість інформації офіційної статистики. Значний сегмент доходів від самозайнятості формується на ринку фрілансу, де незважаючи на скорочення кількості проєктів у 2025 році, їхній середній бюджет зріс на 74,9% порівняно з 2023 роком. Доходи населення від власності займають у структурі сукупних доходів домогосподарств незначну частину, яка не перевищує 2,2-2,3%. Це значно нижче, ніж у розвинених країнах Європи. Причини такої ситуації полягають у низькій участі населення у фондовому ринку та надмірній тінізації орендних відносин. Значна частина підприємницьких доходів населення також перебуває поза межами офіційного статистичного обліку.

Узагальнення зарубіжного досвіду реалізації програм стимулювання доходів населення від трудової діяльності засвідчує, що найбільш дієві системи поєднують три пов'язані напрями – розвиток активної політики зайнятості, підтримку підприємницького середовища та системні дії щодо підвищення рівня фінансової грамотності. Серед конкретних прикладів програм стимулювання зайнятості та трудових доходів найбільш практично значущими для України є шведська модель активної зайнятості та данська концепція «flexicurity», які забезпечують мінімізацію втрат трудових доходів при кризових шоках; система Kurzarbeit у Німеччині, яка зберігає зайнятість без масових звільнень; програми підтримки малого бізнесу через SBA у США; практика інтеграції обов'язкових пенсійних накопичень із програмами фінансової освіти в Австралії; національні стратегії фінансової грамотності у Великобританії та Польщі. Досвід цих країн переконливо свідчить, що ефективність програм суттєво підвищується за умов

їхньої цільової орієнтації на вразливі групи населення, умовності державної підтримки та активного залучення роботодавців і фінансових установ.

Перспективні напрями підвищення трудових доходів громадян через розвиток фінансової грамотності охоплюють кілька взаємопов'язаних блоків. Першим з них є розбудова системи фінансової просвіти, що передбачає поряд із введенням курсу фінансової грамотності у середній і старшій школі також цільові програми для ВПО, ветеранів війни, осіб похилого віку та підприємців-початківців. В основу цих навчальних програм маю бути покладена цільова функція практичного здобуття навиків та зміни фінансової поведінки учасників, а не просто теоретичне навчання. Інший напрям підвищення трудових доходів населення від найманої праці передбачає досягнення цієї мети через розвиток компетентностей, які підвищують ринкову вартість працівника, поширення культури переговорів щодо умов оплати праці, а також практику використання податкових пільг та легалізацію тіньової зайнятості.

Стійку основу для зростання доходів населення від підприємництва має закласти урахування в економічній політиці держави ідей концепції «москітної» економіки (як економічної системи, утвореної великою кількістю гнучких самодостатніх малих підприємств), розвиток процесів мікрокредитування та менторства, особливо серед внутрішньо переміщених осіб. Активізації участі населення у процесах фінансового інвестування як джерела додаткових доходів від економічної активності сприятиме розширення доступу до інвестиційних інструментів із застосуванням цифрових технологій. Поряд з можливістю купівлі ОВДП через цифрові застосунки, потребує масштабування поки недостатньо поширена практика придбання громадянами ETF на глобальних ринках через мобільні брокерські платформи, автоматизованого регулярного інвестування, а також поширення алгоритмічних персональних радників, які демократизують управління фінансовими активами.

Реалізація комплексу окреслених заходів потребує консолідованих зусиль органів публічної влади, фінансових установ та громадянського суспільства і має стати складовою частиною Стратегії повоєнного відновлення та розвитку

України. Підвищення рівня фінансової грамотності населення в Україні є досить складним завданням, але його успішна реалізація розглядається нами як один із ефективних та обґрунтованих механізмів зростання трудових доходів громадян, зміцнення фінансової стабільності домогосподарств та формування фундаменту для сталого і справедливого розвитку суспільства у повоєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2,1 млн фопів у ЄДР. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/edr-alive-2026> (1)
2. Andersen T. M., Svarer M. Flexicurity – Labour Market Performance in Denmark. *CESifo Economic Studies*. 2007. Vol. 53. No. 3. P. 389-429. DOI: 10.1093/cesifo/ifm015.
3. Atkinson A., Messy F. Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study. *OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions*. 2012. No. 15. OECD Publishing.
4. Babcock L., Laschever S. *Women Don't Ask: Negotiation and the Gender Divide*. Princeton: Princeton University Press, 2003. 233 p.
5. Becker G. S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. New York: Columbia University Press. 1964. 187 p.
6. Blanchard O. European unemployment: the evolution of facts and ideas. *Economic Policy*. 2006. Vol. 21, No. 45. P. 6–59.
7. Bogle J. C. *The Little Book of Common-Sense Investing: The Only Way to Guarantee Your Fair Share of Stock Market Returns*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2017. 307 p.
8. Choung Y., Chatterjee S., Pak T.-Y. Digital financial literacy and financial well-being. *Finance Research Letters*. 2023. Vol. 58. Article 103898. DOI: 10.1016/j.frl.2023.103898.
9. Collier P., Hoeffler A. Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*. 2004. Vol. 56, No. 4. P. 563–595.
10. Federal Reserve Banks. 2022 Report on Employer Firms: Findings from the 2021 Small Business Credit Survey. Federal Reserve Banks, 2022. URL: <https://www.fedsmallbusiness.org/reports/survey/2022/2022-report-on-employer-firms>.

11. Fernandes D., Lynch J. G., Netemeyer R. G. Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management Science*. 2014. Vol. 60, No. 8. P. 1861–1883.
12. Garman E. T., Forgue R. E. Personal Finance. 13th ed. Cengage Learning, 2018. 592 p.
13. Kaiser T., Lusardi A., Menkhoff L., Urban C. Financial education affects financial knowledge and downstream behaviors. *Journal of Financial Economics*. 2022. Vol. 145. No. 2. P. 255–272. DOI: 10.1016/j.jfineco.2021.09.022.
14. Katz L. F. Active labor market policies to expand employment and opportunity. *Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole*, Federal Reserve Bank of Kansas City, issue Jan 1994, P. 239-322.
15. Klapper L., Lusardi A. Financial literacy and financial resilience: Evidence from around the world. *Financial Management*. 2020. Vol. 49. No. 3. P. 589–614. DOI: 10.1111/fima.12283.
16. Korea Development Institute (KDI). KDI Economic Outlook. Seoul: KDI, 2022. URL: <https://www.kdi.re.kr/en/research/economicOutlook>.
17. Lee K. Y. From Third World to First: The Singapore Story 1965–2000. New York: HarperCollins, 2000. 729 p.
18. Lusardi A., Mitchell O. S. The economic importance of financial literacy: theory and evidence. *Journal of Economic Literature*. 2014. Vol. 52, No. 1. P. 5-44.
19. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? IZA Discussion Paper No. 6423. Bonn: Institute for the Study of Labor, 2012.
20. Бондаренко О. Менше замовлень, більше грошей: що показав фриланс-ринок України у 2025 році. URL: <https://freelancehunt.com/blog/golovni-pidsumki-roku-2025/>
21. Борщевський В., Куропась І., Микита О. Економіка війни та повосенний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. Громадський простір. 2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika->

vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya

22. Булавинець В. М., Заклекта О. І. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870>
23. Версаль Н. І. Фінансова грамотність населення України: стан та перспективи підвищення. *Фінанси України*. 2016. № 3. С. 47–60.
24. Гончар Л. В., Гарна С. О., Мартиненко А. О. Фінансова грамотність населення України як фактор успішного розвитку держави. *Інноваційна економіка*. 2019. Вип. 1–2. С. 182–186. URL: <http://www.inneco.org/index.php/innecoua/article/view/28>
25. Горин В. П. Домінанти формування трудових доходів населення в умовах перехідної економіки України. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали міжн. науково-практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 68-71.
26. Горин В. П. Концептуальні засади фінансового забезпечення соціальних гарантій. *Світ фінансів*. 2009. № 3. С. 97-106.
27. Горин В. П., Булавинець В. М. Практика та проблеми ефективності податкового регулювання доходів населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 32. С. 158-163.
28. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. №5/1. С. 11-17. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37975>

29. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24 (2). С. 58–63.
30. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ: Знання, 2011. 254 с.
31. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / В. Бандера та ін.; за ред. С. Панчишина і М. Савлука. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 406 с.
32. Доходи та умови життя населення: Статистичний щорічник України за 2022 рік / За ред. І. Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2023. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
33. Дудчик О. Ю., Матвійчук І. О. Фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 31. С. 631–635.
34. Заробітна плата та стан її виплати. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
35. Карпишин Н. І. Інвестиційна поведінка домогосподарств: світові моделі і національні особливості. *Світ фінансів*. 2015. № 4. С. 7–18. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/911>.
36. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2011. 431 с.
37. Кізима Т., Лободіна З., Горин В., Кізима А. Поведінкові фінанси як методологічний концепт дослідження сфери публічних фінансів в Україні. *Світ фінансів*. 2023. № 4 (73). С. 8-21. URL: <https://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1555>.
38. Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 16–26.
39. Коваль С. Л. Система державного соціального страхування: досвід України та Німеччини. *Світ фінансів*. 2018. № 2 (55). С. 67-77.

40. Коваль С., Грицишина Л. Особливості формування фінансових ресурсів домогосподарств у сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2021. № 4 (65). С. 131-43. URL: <https://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1373>.
41. Колеватова А. В., Кондрацька К. В. Роль та значення фінансів домогосподарств у ринковій економіці. *Modern Economics*. 2019. № 18. С. 55–60.
42. Колот А. М., Грішнова О. А., Герасименко О. О. та ін. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / за наук. ред. А. М. Колота. Київ: КНЕУ, 2009. 711 с.
43. Коцюрубенко Г. М. Домінанти формування доходів домогосподарств в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6465>
44. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 330 с.
45. Ліпич Л. Г., Івашко О. А., Мостенець С. В. Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 204 с.
46. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / НАН України, Ін-т економіки промисловості. Київ, 2018. 252 с.
47. Мінімальна заробітна плата в Україні. [Minfin.com.ua](http://minfin.com.ua). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
48. Навроцький С. А., Петлін І. В. Система фінансового регулювання доходів домогосподарств у сучасних умовах. *Фінансовий простір*. 2013. № 3. С. 48–52.
49. Національні рахунки України 2022 / за ред. І. Нікітіної. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 181 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2024/02/nru_22.pdf
50. Одінцов О., Огородніков В., Скорина В. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів. *Менеджмент і бізнес*. 2023. № 1. С. 65-79.

URL: <https://emsesd.com.ua/uk/journals/1-2023/zaoshchadzhennya-naselennya-yak-dzherelo-investitsiynikh-resursiv>.

51. Приймак С. А. Економічний механізм захисту прав споживачів на ринку банківських послуг в Україні: дис. ... канд. екон. наук. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 246 с.
52. Піжук О. І. Доходи населення як чинник економічного розвитку України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Економіка. 2017. Вип. 1 (49). С. 152–157.
53. Повод Т. М. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2021. № 9. С. 84–90. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.11>
54. Романів В. В. Фінансова грамотність населення України. *Ефективна економіка*. 2018. № 22. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059>.
55. Салига С. Я., Гнеушева В. О. Теоретичні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів домогосподарств. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 87–91.
56. Семенченко А. В. Регулювання доходів населення в контексті соціальної стратифікації суспільства: дис. канд. економ. наук: спец. 08.00.07. Харків, 2017. 312 с.
57. Сидор І. П., Горин В. П., Федак Ю. С., Сидор Т. І. Поведінкові контури теоретичної конструкції публічних фінансів. *Бізнес Інформ*. 2025. № 2. С. 377–392. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/54471>
58. Сидор І. П., Коваль С. Л. Потенційні можливості зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх вплив на рівень життя населення. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3 (25). С. 92-96. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37752>
59. Сильвестер П. Зарубіжний досвід реалізації програм стимулювання трудових доходів населення. *Фінанси та облік в умовах глобальної*

- невизначеності та безпекових ризиків: збірн. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, 6 трав. 2026 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2026.*
60. Сильвестер П. Фінансова грамотність як чинник економічної поведінки та добробуту населення. *Фінансове забезпечення сталого розвитку: збірник наукових праць*. Тернопіль: ЗУНУ, 2025. Випуск 5. С. 165-169.
 61. Смовженко Т. С. Фінансова грамотність: навчальний посібник. Київ: УБС НБУ, 2013. 314 с.
 62. Смовженко Т. С., Кузнєцова А. Я. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки країни. *Регіональна економіка*. 2013. № 2. С. 34–42.
 63. Соціальне страхування: навчальний посібник / О. П. Кириленко, В. С. Толуб'як, С. Л. Коваль та ін. Тернопіль: Економічна думка, 2016. 516 с.
 64. Стеценко Я. Скільки заробляє фрілансер в Україні у 2025 році: реальні цифри та секрети успіху. URL: <https://wem.ua/skilky-zaroblyaye-frilanser-v-ukrayini-u-2025-roczy-realni-czyfry-ta-sekrety-uspihu/>
 65. Талавиря М. П., Дворник І. В., Македон Г. М. Формування макроекономічної рівноваги на ринку товарів та платних послуг. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2014. 255 с.
 66. Фінанси зарубіжних країн: навч. посіб. / О. П. Кириленко, Т. О. Кізима, Н. Я. Кравчук [та ін.]; за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 420 с. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/items/9c3542fd-ea70-44b2-a97b-85e8a5d393f3>
 67. Фінанси: підруч. / В. П. Горин, В. Г. Дем'янишин, О. П. Кириленко [та ін.]; за ред. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 632 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51033>
 68. Фонд оплати праці. Обстеження підприємств з питань статистики праці. URL:

https://stat.gov.ua/uk/explorer?urn=SSSU%3ADF_ENTERPRISE_LABOR_STATISTICS%28~%29&filter=WAGE_FUND_ALL_EMPL

69. Швайко М. Л. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Економічна. 2020. Вип. 98. С. 46–54.
70. Юрій С. І., Кізима Т. О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2. С. 16–25. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_12_02_016_uk.pdf